

HAREN- VOORUIT!

DIT BLAD WORDT HUIS AAN HUIS
BEZORGD TE HAREN, HARENDER-
MOLEN, GLIMMEN, DE PUNT,
NOORDLAREN, BLANKEWEER,
ONNEN, SPIJKERBOOR, ESSEN,
HOORNSCHEDIJK, PATERSWOLDE
EN EELDERWOLDE. ♦♦ ADVER-
TENTIES IN DIT BLAD GEPLAATST
WORDEN GRATIS OPGENOMEN
IN HET NOORD-NEDERLANDSCH
ADVERTENTIEBLAD. ♦♦ VRAAGT
NOG HEDEN PROEFNUMMERS
—~~ BIJ DE UITGEVERS —~~

A. W. SPIERING & ZOON
SCHOOLSTR. 8, 10, 12, GRONINGEN
TELEFOONNUMMER 2673

H A R E N

EN

OMSTREKEN

UITGEGEVEN DOOR DE
VEREENIGING VOOR
VREEMDELINGENVERKEER
TE HAREN.

HAREN

DOOR H. BOS.

Wij stellen u voor, van Groningen naar Haren te wandelen, om daar de schoone omstreken in oogenschouw te nemen.

Al spoedig hebben wij Helpman achter den rug en een prachtig landschap breidt zich rondom ons uit, waarvan we volop genieten, terwijl we rustig den rijksstraatweg of Heereweg volgen.

Wij kunnen niet nalaten, hier de beschrijving van dezen mooien weg over te nemen, zooals die voorkomt in een der Groninger volksalmanakken, jaargang 1894.

„Links is de weg begrensd door hoog gelegen bouwlanden, onderling gescheiden door met kreupelhout begroeide wallen en een droge sloot of greppel; bouwlanden afgewisseld door een paar buitens, die, hoe eenvoudig ook van architectuur, met hun voortuinen en de donkere boomgroepen, die hen omsluiten, er zoo echt rustig en kalm uitzien, waardige typen van het stille landleven.

Rechts biedt de weg voorbij de Villa Gelria met haar vriendelijke oprijlaan en overgrootten rijkdom van planten en bloemen, over de glooiing van den Hondsrug heen, een reeks van heerlijke vergezichten op Paterswolde met zijn plassen, die beschenen door het volle zonlicht, er uitzien als een zilveren spiegel, door groene weiden omsloten, met horizon van boomkruinen tot achtergrond, waaruit op Zondagmorgen het zachte gelui van het klokje der Eelder kerk tot u doordringt, terwijl later het doffe, zware bom, bom! van de groote klok te Haren u vertelt, dat de godsdienstoeffening zal beginnen. Het nog jong eikengeboomte langs den weg het hindert u niet, om die altijd nieuwe, altijd in vorm, in kleur en in lichteffecten wisselende wolkenmassa's te zien, die gij daar, vooral in het voor- en het najaar, kunt volgen op haar reis naar het Noord- of naar het Zuid-Oosten.

Er is licht en lucht en ruimte en diepte op dien weg, door een heg van het afwaarts hellend weiland gescheiden, waarop knotwilgen en wit geschilderde hekken de in elkaar loopende erven begrenzen; kortom, het is een wandeling zoo vol afwisseling, dat men veel te spoedig niet ver van

het dorp bij het lief, iets van den weg gelegen buiten Hemmen is met waterpartij, zijn schilderachtige bruggetjes en zijn boschages".

Dit werd geschreven in 1894 en zóó ligt de weg nog in de herinnering van vele Groningers en Harenders. Nog altoos ligt het landschap daar in dezelfde heerlijke om-

GEMEENTE HAREN.

lijsting, nog altoos kan men daar in elk jaargetijde genieten van de bekoorlijkheid der natuur, hetzij de boomen priken in hun zomerdos en de vogels in het gebladerte jubelen en zingen, hetzij de takken zich neerbuigen onder den last van sneeuw en ijsel en natuur hier zit in rouw, den doodstooi om de leden, zooals Tollens zegt.

Maar wel is hier in een kwarteeuw ontzaglijk veel veranderd, wat betreft hetgeen door menschenhanden is gewrocht en indien de wandelaar van dien tijd nog 's weer een schildering van dezen weg zou geven, hij zou hier en daar wat andere kleuren op zijn palet nemen.

Hij schreef van een paar buitens tusschen Groningen en Haren, die er zoo rustig en kalm, zoo typisch landelijk uit-

zien. Thans is het daar villa naast villa, waar eenvoud z'n plaats heeft ingeruimd voor rijkdom en weelde, waar het oog een bonte verscheidenheid ziet, zooals mode en smaak dat meebrengen. Typen van het stille landleven zijn vele ervan niet.

Onze wandelaar is blijkbaar op een stillen Zondagmorgen langs dezen weg gegaan en hoorde in Zondagsstemming de klokken van Haren en Eelde als boden van stilte, vrede en rust. Wij hebben er bij gelegenheid wel meer dan die twee gehoord, maar dat is eenige jaren geleden. Hij moest nu eens zoo'n uitstapje doen! De vroegere rust van den meest gezochten weg in 't Noorden van Nederland, van den Velperweg in het Noorden, zou men kunnen zeggen, is thans vervangen door drukte en gewoel, veroorzaakt door wandelaars en fietsers, rijtuigen en ruiters, electrische tram en auto's, militairen en padvinders en toeristen en wat zich daar verder in bonte mengeling beweegt. Op drukke dagen is dan ook de Heereweg tusschen Groningen en Haren als stille wandelplaats totaal ongenietbaar; men kan zich dan verbeelden, een promenade te houden langs een breede, drukke straat of boulevard. Wie dan profiteeren wil van frissche lucht en landelijke stilte, zoek binnenpaden en achterwegen, die er wat verder landwaarts in nog genoeg zijn te vinden. Heel wat mooie boomen en wallen met kreupelhout moesten in de laatste jaren worden opgeofferd terwille van de cultuur en het gevolg is geweest, dat veel aantrekkelijks uit planten- en dierenwereld hiermede is verdwenen.

Gelukkig is men met het oog op de veiligheid bezig met het verbeteren en verbreden van den weg. Buiten de boomen vinden nu de wandelaars en de fietsers aan elken kant van den weg twee afzonderlijke paden, waar men zich steeds veilig en ongehinderd kan bewegen, ingeval ieder zich maar houdt aan de regels van den weg. Of de ruimte tusschen de boomen bij de voortgaande toeneming van het groot- en snelverkeer op den duur voldoende zal zijn, zal nog moeten blijken.

Wij volgen hier in oostelijke richting een rustigen landweg, den Esserweg, en brengen een bezoek aan de buurtschap Essen, waar eens een vrouwenklooster stond. Ook hier geldt het: niets is bestendig hier beneên. Wel vindt men in deze buurt nu en dan bij het graven zware kloostersteenen of kloostermoppen, wel ziet men daarvan eenige in het muurwerk van een oud huis, wel kan men uit de ligging der gebouwen en het beloop van grachten en lanen

opmaken, dat te dezer plaatse vroeger een groot bouwwerk heeft gestaan, maar overigens kan men zeggen, dat de voormalige grootheid in letterlijken zin spoorloos is verdwenen.

„Anno 1216", zoo lezen we in een oude kroniek, „is het klooster tot Essen, niet verre van Groningen na de kant van Drenth gelegen, gesticht geworden en nog hetzelfde jaar volboud ende bevestigd door Otto, bisschop van Utrecht, die er zelfs tegenwoordig was. In het eerste was er eene geringe vergaderinge; maar groeide binnen korte jaren merkelyk aan, wanneer de Cisterci Nonnen aldaar geplaatst waren, onder het opzicht van een Abdis. Van dit klooster is te dezer tijd niets meer te zien".

Elders lezen we hieromtrent het volgende. „Te Essen stond in vroegere tijden een aanzienlijke Bernardijner Abdij en Nonnenklooster van de Cistercienserorde, in het jaar 1216 gesticht door den Groninger Priester Theodorus en in het jaar 1418 gebracht onder het bestuur van het klooster Sibekelo in Overijssel, welke onderhoorigheid in het jaar 1483 door den Abt van Cisteaux goedgekeurd is. Dit klooster, hetwelk eertijds Yesse en daarna Essen genoemd werd, heeft door de nabijheid van Groningen veel te lijden gehad van de woelingen der zestiende eeuw. Zoo maakten de Saksers zich op 8 November 1514 meester van dit klooster, hetwelk zij zochten te versterken, doch door den snellen aanmarsch der Gelderschen moesten zij het weer spoedig verlaten. In dit klooster vertoefde de Graaf van Rennenberg eenigen tijd, kort voor zijn verraderlijken afval van de zijde der Staten en de teruggave der stad Groningen aan den Koning van Spanje, in 1580. Na de reductie der stad Groningen in 1594 werd dit klooster geslecht."

Van Essen wandelen we langs stille weiden, vruchtbare akkers, eenvoudige boerenwoningen en de gebouwen der Groninger bronwaterleiding in zuidelijke richting verder. 't Is een mooie, rustige landweg, deze Oosterweg, die blijkens sommige overblijfselen door onze voorvaderen als woonoord werd gezocht. De erven der voormalige hofsteden zijn nog duidelijk aan te wijzen.

Zie, deze grachten en die gemetselde steenen boog wijzen terug op grootheid in vroegere eeuwen. Nu staat hier voor ons een eenvoudige woning, Zorgvrij genaamd, maar eeuwen geleden verhief zich daar de Oldenburg. In het oude register, dat de opgaven bevat van de grafsteden in en bij de kerk te Haren, komt nog de naam Oldenburgslag voor. Dit buiten werd afgebroken en in het jaar 1739

vervangen door de Emda-borg, welk buiten op zijn beurt in 1833 werd afgebroken. Tuin en wandelingen werden weggenomen en de bijbehorende gronden werden bij perceelen verkocht. Niets is bestendiger dan het onbestendige. Toen de Emda-borg, de hofstede van den Raadsheer Emmen, met den grond gelijk was gemaakt en op dezelfde plaats het eenvoudige Zorgvrij was gebouwd, gebruikte men dit terrein voor een bloedzuigerteelt. Er leven in Haren nog bejaarde personen, die daarvan heugenis hebben en die u weten te vertellen, dat de eigenaar van deze uit de mode geraakte teelt de heer J. R. Muller was, een broer van wijlen den heer notaris Y. Muller te Groningen aan de Vischmarkt. De jongens wisten voor eenige jaren nog heel goed, dat men in de grachten en slooten bij Zorgvrij gemakkelijk bloedzuigers kon vangen.

Deze geschiedenis brengt ons een vers in herinnering uit 1741, waarvan de dichter, oftewel rijmer, den naam draagt van Quintijn Pabus. Het is niet onvermakelijk eens te hooren, hoe hij den „Lof der stad Groningen" bezingt:

Nu ben ik boven 't landt, dat

Gorecht wordt genoemd,

Hoe ruischt het Kooren hier,

hoe drommelt het gebloemt

Met zijne kleuren, o ik kan de slaagen hooren

Der schelle Nachtegaal; hoe ruischt de Hagedooren

In deze lieve May, nu alles staat in bloey,

En Peere- en Appelboom, terwijl de logge Koey

Naar Galathee verlangt, dat die haar koome melken.

Gezegende Landsdauw, o aangenaam, o welken

Verhemeldt Hofgezicht kryge ik daar in het oog!

Myn Adelaar, ai vlieg wat laag en niet zoo hoog;

Doch hij verwerp myn beë, hij wil zijn vaart niet

stremmen;

Ziet daar de Hofstee van den Raadsheerlyken Emmen.

Op wiens bevel ik zie ten grondslag opgehaalt

Een nieuwe Borg, waar uit aan alle kanten straalt

Een juiste Boukonst; ziet wat Laanen, Singels, Dreeven,

Door 't Raadsheerlyk vernuft als een Tapiet geweeven,

O Bosch, o Hofgezicht! Ziet hier de Middelhorst,

Daar Raadsheer Gockinga zyn onuitbluschbre dorst

Aan waare Wijsheit boet, in schaduw van het lommer

Als schrandren Scato, ver van Romen, ver van kommer,

O zoete Landrust! Maar ginds kryge ik van omhoog

Het schoone Meerlust van den Zeeraadt Drews

in 't oog.

Onze dichter Pabus, wiens verheven adelaarsvlucht we

verder niet zullen volgen, vermeldt hier drie mannen, Emmen, Gockinga en Drews, die in de geschiedenis der stad Groningen meermalen worden genoemd en wier namen ook in oude stukken van de kerkelijke gemeente te Haren voorkomen. Tevens brengen we in herinnering, dat er een prentbriefkaart verkrijgbaar is, uitgave W. C. Honing te Groningen, waarop men de Emdaborg te Haren, Anno 1782, ziet afgebeeld met het onderschrift: Mevrouw J. M. Junius, wed. Borgemeester Emmen, nu de Heer V. B. Trip.

In het vers is prake van het land, dat Goorecht wordt genoemd.

Het oude Goorecht is een uitgestrekte landstreek rondom de stad Groningen. Het grenst ten noorden aan Hunsingo, ten oosten aan Fivelgoo, ten zuiden aan Drenthe, ten westen aan het Westerkwartier. Keizer Hendrik III schonk in het jaar 1040 het Goorecht aan de St. Maartenskerk te Utrecht, die toen onder het bisschoppelijk bewind stond van den eerwaardigen Bernoldus. Uitvoerig wordt dit vermeld door Prof. A. Ypey en Mr. H. O. Feith in hun bij J. Römelingh uitgegeven werk: *Oudheden van het Gooregt en Groningen*. Sedert 1283 is onder deze landstreek ook begrepen de heerlijkheid Selwerd, liggende ten noorden van de stad. Oudtijds was Selwerd een afzonderlijke rechtsban met een sterk slot en een vermaard klooster. Ofschoon het slechts een kleine heerlijkheid was, gaf het haar naam aan het geheele Goorecht, dat toentertijd den naam droeg van het Gerecht van Selwerd en waar het Selwerder landrecht werd gevolgd. Meer bijzonderheden dienaangaande kan men lezen bij Mr. J. A. Feith: „Het gericht van Selwerd, bijdrage tot de Vaderlandsche rechts-geschiedenis”.

De gift van keizer Hendrik III bestond in een praedium, een landgoed, liggende in het comitatus Trente (Drente) en behorende onder de villa Gruoninga (Groningen). Deze streek heette in vroegere tijden tot ongeveer de 14de eeuw Trentawalda of Drentherwolde; later sprak men van Goo- en Woldrecht. Met Goo, Gho (ook Ghoe) bedoelde men het lage oostelijke, met Wold of Drentherwolde het hooge, boschrijke westelijke deel. In de 14de eeuw bevonden zich in die landstreek de dorpen en gehuchten: Nordike, Middelberde, Ecgneberd, Broke (Westerbroek), Crepeswolde, Barghe (Wolfsbergen) Everdeswolde (vermoedelijk door het Zuid-laardermere verzvolgen), Middeclare, Nordlare, Unne of Unna (Onnen), Haren, Yesse en Helcman. In de 17de eeuw behoorden tot het hooge ge-

deelte: Helpen, Hoornschedijk, Essen, Dilgt, Haren, Onnen, Glimmen, Hemmen en Noordlaren en tot het oostelijke of lage gedeelte: Wolfsbergen, Kropswolde, Foxhol, Westerbroek, Middelbert, Engelbert, en Noorddijk, waar bij later nog kwamen Hoogezand en Sappemeer.

Over de uitlegging van dezen keizerlijken giftbrief was men het niet altoos eens en dit gaf niet alleen aanleiding tot allerlei pennestrijd, maar zelfs tot bloedige oorlogen. Het ging daarbij voornamelijk over de vraag, of ook de stad Groningen in de keizerlijke gift was begrepen. De stad immers, liggende op 't uiteinde van den Hondsrug, maakte oorspronkelijk in velerlei opzichten één geheel uit met het tot Drenthe behorende Drenterwolde. De aanspraken, die de bisschoppen van Utrecht op de stad maakten, werden door de Groningers niet erkend en dus moesten er wel botsingen volgen.

Na het jaar 1040 kwam er een einde aan de vereeniging, die er vanouds tusschen Drente en Drenterwolde of westelijk Goorecht had bestaan; maar nog altoos komt het zuidelijk deel der gemeente Haren in velerlei opzichten geheel met de provincie Drente overeen.

Dat Haren eens gerekend werd als tot Drente te behooren, blijkt uit een oud verhaal, dat nog in den volksmond voortleeft. Een Fries en een Drent, die elkaar ontmoetten, gingen een weddenschap aan, wie het vlugst zes dorpsnamen in een rijmpje zou kunnen opnoemen. De Fries, die het eerst aan de beurt was, zei:

Hallum en Ballum,
Brandgum en Mantgum,
Ternaard en Nes,
Dat zijn er zes.

Daarop nam de Drent het woord en hij rijmde:

Helpen en Haoren,
Drij Laoren en Onnen
Da's wonnen.

Met „Drie Laren” bedoelde hij Noordlaren, Midlaren en Zuidlaren, ook als Laardorpen bekend. Zoo bevindt er zich te Zuidlaren ook een aloude bezitting, die den naam van Laarwoud draagt.

Volgens een brief van het jaar 1371 werd het Goorecht door eenige heeren gepacht van het domkapittel te Utrecht onder de bewoordingen: „het weerlike gerigt ende heerlijkheit, hoghe ende leghe, te Groningen en te Zelewaert (Selwerd), mit Wolde ende Gho.”

In het jaar 1392 pachtte de stad Groningen het Goorecht

van het Utrechtsche kapittel voor den tijd van honderd jaren, onder voorwaarde om telkens na verschenen tijd opnieuw voor honderd jaren daarmede beleend te worden en aldus zonder ophouden. In dezen pachtbrief wordt het Goorecht aldus omschreven: „de gherichten ende heerlicheyte tot Gronynghen, hoghe ende leghe, bynnen ende buten Gronynghen ghelegghen, mit Wolde, mit Ghoe“. Bisschop Frederik van Blankenheim maakte hiertegen captie in het jaar 1405, rukte gewapenderhand tegen Groningen op en ontnam de stad de verkregen rechten. In het jaar 1460 kocht de stad Groningen van David van Bourgondië, den 55sten bisschop van Utrecht, het gebied van Goorecht en Selwerd voor 1600 gouden Rijns guldens ineens en 100 dergelijke gulden jaarlijks. In het jaar 1536 ging de provincie Groningen aan Karel V en zijn erven over, doch werd als voorwaarde bedongen, dat de Oudambten en het Goorecht aan de stad zouden verblijven. Dit is dan ook sindsdien langen tijd zoo gebleven.

Het Goorecht werd bestuurd door een ambtman, die met de gezworenen volgens de voorschriften van het Selwerder landrecht vonnis velde, waarvan men bij den raad van Groningen in hooger beroep kon komen. In het lijfstrafelijke besliste de ambtman met acht gezworenen tot het jaar 1749; toen kwam de behandeling aan het provinciale hof. Ook werden sedert 1749 de ambtman en diens secretaris aangesteld door den stadhouder, doch sedert 1795 door de stad Groningen; totdat in 1803 een reorganisatie der justitie in deze provincie tot stand kwam.

Korten tijd na de Reductie van de stad Groningen, op 23 Juli 1594, n. l. den 16 den September van hetzelfde jaar, werd door burgemeesteren en raad van Groningen „een eeuwighdurende kercken ende schoolenordnung“ vastgesteld, welke als een zaak van groote importantie mede door den stadhouder Willem Lodewijk was goedgekeurd en bekrachtigd. De hierin vervatte voorschriften bleven gelden tot 21 Februari 1673, toen Borgemeesteren ende Raadt van Groningen arresteerden het Reglement op de Beroeping der Predikanten, Keur van Kerckvoogden, Schoolmeesters, Organisten ende Kosteren in de respectieve Carspelen van het Goorecht.

Zoo vinden we in een oud geschrift melding gemaakt van het volgende:

Op heden den 10den April 1777 zijn na gedaane kerkenkundiging in de kerk te Haaren gecompareerd de collatoren en verdere stemgeregtigde aldaar om in de plaats van

wijlen Albert Cuik een nieuwe boekhoudend kerkvoogd te verkiezen en hebben daartoe hunne stemmen ingebracht als volgt:

Hierop volgt dan een uitvoerig relaas, behelzende de namen der stemmers, de namen van hen op wie ze hun stem uitbrachten en den uitslag der stemming met dit onderschrift:

„Aldus is met pluraliteit van stemmen de Schults J. Rummerink tot boekhoudend Kerkvoogd van Haaren gekoosen, ten overstaan van mij Ambtman, op tijd en plaats voorschreven.

A. W. C. van Iddekinge
Ambtman“.

Voor een ingezetene van Haren is deze oude stemlijst wel interessant; want onder de talrijke namen, die er op voorkomen, ontmoet men er niet weinige van thans nog in Haren levende familiën: Bolhuis, Pauwels, Hindriks, Harms, Hornhuis e.m.a.

Volgens de verordening waren in het Goorecht bevoegd tot een stemming op Predikant, Kerkvoogd en Schoolmeester alle mannelijke hoofden van huisgezinnen in ieder kerspel, die sinds een jaar lidmaten der gemeente waren geweest, mits zij eigen huis en goed bezaten of tenminste sinds zes jaar meiers waren geweest. Ook landeigenaren buiten het kerspel wonende konden stemrecht hebben; hun bezitting moest dan aan zekere gestelde eischen voldoen.

Geen wonder, dat er soms geschillen rezen: in onze hooggeroemde twintigste eeuw heeft men het ook nog niet gebracht tot eenstemmigheid omtrent voorgeschreven bepalingen en komen ook nog weleens enkele geschillen voor!

Wij lezen, dat Borgemeesteren ende Raadt van Groningen „tot voortkominge van alle onlangs erresene dispuiten besloten, om de Ordonnantie te revideren en corrigeren en bij nadere interpretatie te veranderen en te vermeerderen“.

Nog niet zoo heel lang geleden, in het jaar 1860, werd er een procedure gevoerd naar aanleiding van een predikantsberoeping te Noordlaren, uitvoerig vermeld door Mr. W. B. S. Boeles in zijn werk: Het stemregt van eigenerfden in Groningen en Drenthe tot benoeming van Predikanten, Onderwijzers, Kosteren en Kerkvoogden.

Een dergelijke benoeming was toendertijd een heel evenement, dat niet zelden de gemoederen der anders

kalme bewoners al te zeer in gloed zette. Ook nog voor korte jaren werd in deze streken de bevolking bij klokgelui opgeroepen, indien er een nieuwe onderwijzer benoemd moest worden, die tevens als kosten-organist zou fungeeren. Ten aanhoore van de verzamelde schare moesten dan de mededingers voorlezen uit den bijbel, een gezang- of psalmvers zingen en een koraal met voor- en naspel op het kerkorgel spelen. Met een ernstig gezicht en een plooi van deskundigheid hoorden de lui alles aan, ja sommigen noteerden zelfs punten, terwijl na afloop hevige pro's en contra's geen oogenblik van de lucht waren.

Nog in het laatst der 18de eeuw betaalde het Goorecht aan de stad Groningen zekere lasten onder den naam van rookpenning, schulthaver, schultmolt, en meer andere, welke vroeger tot de tafelhoederen der bisschoppen hadden behoord. Ze verdwenen echter in den loop der jaren of werden, zooals het schultmolt, door eenige dorpen afgekocht.

Kom, we vervolgen onze wandeling langs den Oosterweg. De huizen, die we hier dichtbij in westelijke richting zien, bevinden zich aan de Kerklaan, die evenwijdig loopt aan den Oosterweg. Daar verder in dezelfde richting zien we eenige gebouwen aan den Heereweg, o.a. een villa met een pittoresk torentje. Dat is het Huis de Wolf te midden van mooi, donker geboomte en heerlijke, groene weiden, samen het eigendom van het Rijk. Te eeniger tijd, bij gunstiger financiële toestand, zal dit landschap 'n gansch ander aspect hebben gekregen, ja misschien zal hier het volgende geslacht de toppen van wuivende palmen aanschouwen en de geuren van allerlei exotische gewassen opsnuiven. Ge licht? Nu, zoo heel veel hoeft daarbij niet gefantaseerd te worden; immers het Rijk heeft dit terrein aangekocht, ten einde er een plantentuin te stichten, behoorende bij de hoogeschool te Groningen. Tevens had men voor enkele jaren het plan, dat op dit terrein hier voor ons vanwege het departement van Landbouw een groot Rijkslandbouwproefstation zou verrijzen, ten behoeve waarvan er veertien perceelen in deze buurt zouden worden onteigend. Het wetsontwerp dienaangaande is evenwel in October 1921 ingetrokken, zeer naar genoegen van de oude bewoners, die niet graag de voorvaderlijke woning zouden hebben verlaten.

We zetten onze wandeling in ongeveer zuidelijke richting voort en hebben na eenige minuten het dorp Haren

aan de oostzijde bereikt. Deze straat met haar twee kerken en twee scholen, haar groote verscheidenheid van nieuwe woningen, haar boomrijke begraafplaats en haar nette trottoirs aan weerszijden ziet er lief en vriendelijk uit. 't Is de Kerkstraat, die doorloopt tot den Heereweg en die in 1925 'n verbinding heeft gekregen met den nieuw aangelegden Molenweg.

Een historische bijzonderheid zien we in den gevel van dit in 1923-'24 gebouwde huis, dat gekomen is op de plaats van een vervallen en onbruikbare woning, n. l. een kogel, die dateert uit den tijd van het beleg in 1672, toen de Groningers met hun projectielen het dorp Haren wisten te bereiken. De Groote Griet van toen kon wel niet op tegen de Dikke Bertha van den wereldoorlog uit onzen tijd, maar voor die dagen was het toch 'n merkwaardigheid en met trots legden de Groningers hun kanon deze woorden in den mond:

Ein Groote Grait bin ik gehaiten,
Om wied en weer kon ik wel schaiten:
Ik kreeg ein kogel ien mien mond
En schoot hem deur de Haorder toren
En dou nog zeuven vout ien grond.

Van dezen kogel in den gevel tot de kogels in den toren van Haren is de overgang niet groot. De toren bevat namelijk een typisch kamertje en daar liggen twee oude kogels op den vloer, een van ijzer en een van steen.

Toen in het jaar 1672 de stad Groningen werd belegerd door Bernard van Galen, bisschop van Munster, bijgenaamd Bommen-Berend, nam deze in gebruik dit vertrek in den toren, hetwelk vroeger had gediend, om aan de Prioeres of Abdis van het klooster te Essen de gelegenheid te verschaffen, de godsdienstoefening bij te wonen.

Aangezien de toren als waarnemingspost goede diensten kon bewijzen, vertoefde de genoemde bisschop hier tijdens het beleg dikwijls en gebruikte er dan, naar het schijnt, meermalen z'n middagmaal. Zoo gebeurde het, naar de legende meldt, dat toen Zijn Doorluchtige Hoogwaardigheid zich wilde vergasten aan den voortreffelijken volksschotel, bekend onder den naam van zuurkool met spek, een kanonskogel den toren trof en den bisschop het middagmaal ontnam. Sindsdien noemt de volksmond deze spijs tot op den huidigen dag „oorlog“.

Bij onze verdere wandeling zien we aan het einde der Kerkstraat het oude kerkhof, dat tot het midden der vorige eeuw als begraafplaats werd gebruikt. Die witte moeten aan den muur der kerk dienden, om de rijen der grafsteden

aan te duiden. Het oude register van de graven in en om de kerk is nog aanwezig.

Aan den kerkhofsmuur liggen 'n paar reuzenkeien of zwerfblokken als stille getuigen van den steenenrijkdom, dien men in den Hondsrug aantreft, een dankbaar arbeidsveld voor den geoloog. Vele Groningers hebben hier

KERK EN TOREN TE HAREN.

onderzoekingen gedaan en heel wat voor het „vlintenhok“ profane benaming voor het geologisch museum, verzameld. Doch ook buitenlandsche geleerden kwamen den Hondsrug onderzoeken, zoo bijv. in het jaar 1778 de beroemde Franschman Deluc. We kunnen ons voorstellen, dat deze reuzenkeien hier in het oude Drenterwolde liggen als voorposten van de talrijke hunnebedden, die verder naar het zuiden in het oude landschap in menigte gevonden worden.

Deze twee groote keien zijn, enkele jaren geleden, bij het herstellen van de straat uit den grond opgedolven en

hier neergelegd. Er zijn bejaarde dorpsbewoners, die zich den tijd herinneren, dat die steenen hier, vele jaren geleden, ook al gelegen hebben, dat de kinderen er 'n heerlijk gebruik van maakten om er op en er over te klauteren en dat de toenmalige burgemeester ze in den grond daar ter plaatse liet wegzakken. Een oude dame vertelde ons, dat ze als meisje meermalen op die reuzensteenen met haar vriendinnetjes had zitten te bikkelen en dat die steenen toen kindersteenen werden genoemd; want ze deden den zelfden dienst als ook wel aan put, kool of ooievaar wordt toegeschreven. De jeugd van onzen tijd heeft deze en meer andere bakerpraatjes al lang afgeschapt.

Kerk en Toren.

Een oud, eervoudig Romaansch gebouw, die Harender kerk, te oud om het stichtingsjaar precies op te geven. De heeren Jhr. Victor de Stuers en Cuypers, de beroemde bouwmeester, stelden hier van regeeringswege, voor ongeveer veertig jaar, een onderzoek in en deelden ons mede, dat ze dateert uit den laatsten tijd der kruistochten. Het koor, het lagere oostelijke gedeelte, is van oudere dagtekening dan het schip der kerk, o.a. hieruit blijkbaar, dat de metselsteenen van het koor grootere afmetingen hebben dan die van de kerk.

We spraken er reeds van, dat de abdij van het klooster te Essen een eigen, afzonderlijke plaats in de kerk had, als ze daar den dienst ging bijwonen, een zoogenaamde bovenkapel. Het oude volksgeloof, dat zich zoo graag in het geheimzinnige vermeit, wist te vertellen, dat er langs een onderaardschen gang gemeenschap was tusschen deze kerk en het klooster te Essen. Geloofwaardige personen hebben ons meermalen verzekerd, dat ze aan de noordzijde van den toren in een onderaardsch gewelf zijn geweest; misschien dat de fantasie dit tot een langen, gang heeft uitgebreid.

Dichtgemetselde bogen en schuine steenrijen in de buitenzijde van het muurwerk duiden aan, dat het er vroeger anders heeft uitgezien, dat er bijv. nog 'n zijstuk (sacristie?) aan verbonden is geweest. In den zuidelijken muur van het koor wijzen eenige schuingemetselde steenen nog de plaats aan, waar zich het lavabo, ter zijde van het altaar, heeft bevonden. Het getimmerte aan het oosteinde dateert uit de vorige eeuw; het dient voor catechisatiekamer en is heelemaal niet in harmonie met het oude, mooie bouwwerk.

Wanneer in de middeleeuwen een kerk zou worden in-

*sacristie zleed kamers
Abdis: v. d. v. en klooster*

gewijd, geschiedde dit met veel plechtigheid op den dag van den schutspatroon der kerk, den heilige, aan wien de kerk was opgedragen. Vooraf had men de rooilijn, de heilige linie, afgebakend in de richting, waar de zon aan den oostelijken horizon op den dag van dien heilige te voorschijn kwam en zoo kon het eene gebouw wat meer, het

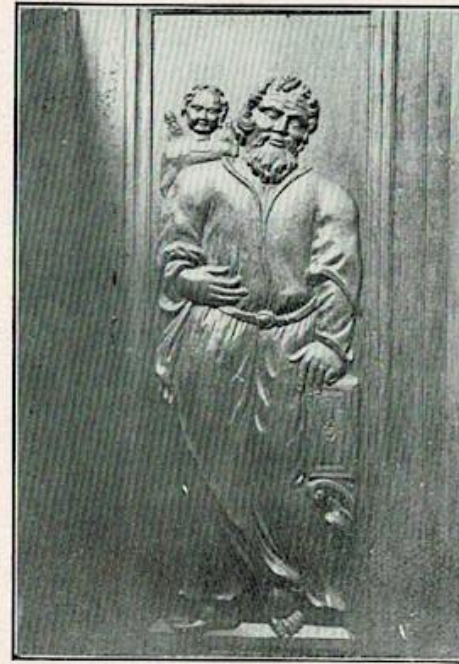
EMBLEMEN VAN DOOD EN LEVEN.

andere wat minder van de juiste richting oost-west afwijken. Jaarlijks werd op den inwijdingsdatum een mis gehouden, kerkmis, later kermis, waarbij een groote volksmenigte samenvloede en allerlei feestelijkheden werden georganiseerd. Van heinde en verre kwamen er kooplieden samen, geldwisselaars, kunstenaars en allerlei slag van volk.

De richting, waarin de Harender kerk is gebouwd, maakt met de richting noord-zuid een hoek van zoowat 64 graden, dat is ongeveer van west-zuid-west naar oost-noord-oost.

De toren, die zich aan het westeinde bevindt, vormt met

de kerk één geheel en behoort aan de burgerlijke gemeente, zoodat beide gebouwen ons een vereeniging van staat en kerk schijnen aanschouwelijk te maken. Ook de omgeving van de kerk, het oude kerkhof, is in onderhoud aan de gemeente Haren. Ruim acht jaren geleden is de oude toren flink gerestaureerd; toen einde Juli 1914 de oorlogsklokken

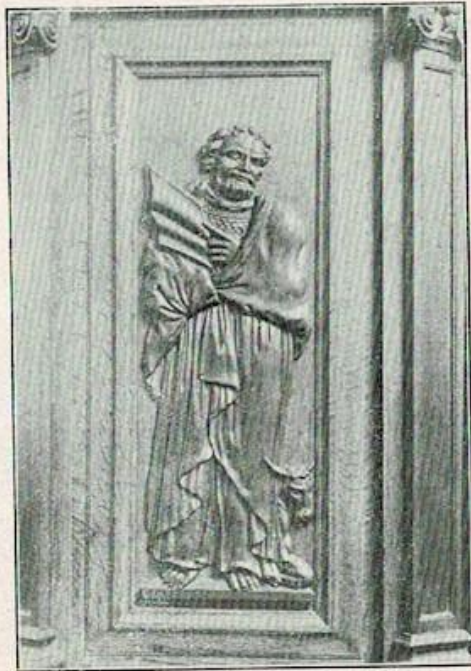

MATTHEUS.

luidden, ook te Haren, was men hier druk bezig met een werk des vredes en de nieuwe torenspits verrees langzaam en zeker te midden van bloedige wereldellende en spannende onzekerheid.

Wij herinneren ons nog zeer goed den ouden, plompen toren met zijn zware, dubbele muren met betonvulling. Schuine borstweringen of steunbeeren waren bijgemetseld om den ouden reus staande te houden. Aan de zuidwest-zijde groeide in de voegen het muurvarentje, ook bekend als steenruit (*Asplenium Ruta muraria*) en hoogerop 'n

forsche lijsterbes, in gezelschap van gras en paardebloemen. Het oude zadeldak verhief zich typisch boven het geboomte rondom het kerkhof en gaf aan het geheel een eigenaardig voorkomen, dat de vroegere bewoners van het dorp bij hun terugkeer noode missen. Men weet het: wat in de kinderjaren het harte bloeit en tooit, blijft eeuwig in 't

LUCAS.

geheugen en men vergeet het nooit.

Ziet ge hier beneden aan den toren, terzijde van den hoofdingang, dien zwaren dubbelen ketting, die aan dezen ijzeren stang op en neer geschoven kan worden? Denk u hierbij nog een zwaar hangslot en — het werktuig uit den tijd der lijfstraffelijke rechtspleging is compleet. Wie te pronk moest gesteld worden, kreeg den ketting om zijn of haar middel en moest maar afwachten, wanneer het uur der bevrijding zou slaan. Naar wij van een oud ingezetene vernamen, werd deze ketting het laatst gebruikt in den tijd

der Patriotten en Prinsgezinden, dat is dus voor ongeveer anderhalve eeuw. Heelemaal in onbruik is hij nog niet: want kleine kleuters spelen er soms mee en zoo wordt het strafuig verheven of verlaagd, al naar men 't nemen wil, tot speeltuig!

Wij bewoners van Haren, zien den nieuwen, slanken, 45

MARCUS.

meter hoogen toren met genoeg, omdat hij ons symboliseert den geest van verbetering en vooruitgang. Er is in de laatste jaren in deze gemeente heel wat van het oude verdwenen, om plaats te maken voor het nieuwe en betere. Wij verheugen ons in het genot van electrisch licht, zoowel in huis als op straat en wenschen de petroleumlamp niet terug. Wij hebben het water uit de waterleiding en profiteeren daarvan ook in tijden van droogte. Wij prefereeren de trottoirs boven de voormalige modderpaden en genieten in de omgeving van uitmuntende, verharde kunstwegen,

omzoomd met boomen en verrijkt met plantsoenen en rustbanken. Tal van bouwvallige woningen zijn door nette, hygiënisch ingerichte huizen vervangen. Zoo verdween in 1925 naast de openbare school het oude, vervallen saksische boerderijtje, waarvan eenige jaren geleden een schets werd genomen door den beroemden Groninger schilder

JOHANNES.

Jozef Israëls. Zal aan de noordzijde van het dorp een plantentuin van rijkswege worden aangelegd, aan de zuidzijde heeft de gemeente een deftig villapark, het Julianapark genaamd ontworpen, waarvan reeds een groot gedeelte is bebouwd. En begeef u eens op een mooien dag aan de oostzijde naar de Middelhorst, Tuindorp en Onnerweg en ge zult u verbazen over het aantal nieuwe huizen, het rangeerterrein, de locomotievenloods en alles, wat hier in den laatsten tijd is tot stand gebracht. Het is waar, wat landelijke rust en natuurschoon betreft, bloeiende planten en zingende vogels gaan wij er in en bij het dorp niet op vooruit; maar dan moet de wandeling wat verder worden uitgestrekt.

Waar het stedelijke komt, gaat het landelijke verloren. Evenwel het wakkere gemeentebestuur en de ijverige vereeniging voor vreemdelingenverkeer doen hun best, om bij deze invasie het mooie en schilderachtige, dat de natuur ons biedt, zooveel mogelijk te behouden. En dat is niet weinig. Haren vooruit! is niet alleen de leuze van een jeugdig Weekblad, maar ook van het bestuur der gemeente en van de bevolking.

Laten we intusschen, nu de torendeur geopend is, hier binnentreden en langs dit portaal met z'n mooi gemetselde bogen de kerk binnengaan. Kon dit eeuwenoude gebouw vertellen, we zouden veel belangwekkende geschiedenissen vernemen. Zoo nemen we het volgende uit een oude kroniek over.

In 1311 werd deze kerk door Hendrik van Vernenburg, aartsbisschop van Keulen, bij de abdij van Camp ingelijfd.

Camp bevond zich ter plaatse, waar nu Assen ligt.

In 1350 stond aartsbisschop Willem toe, dat deze kerk door monniken van Camp zou bediend worden.

Anno 1458, op Dingsdag na Paaschen, verbrandde de toren te Haren.

Anno 1502: in 't begin van 't jaar waren 37 Saxesche soldaten op de toren van Haren gegaan, waarop de Groningers terstond eenige burgeren en soldaten derwaarts schikten, doch konden haar niet vermeesteren, zoodat zij de kerk en toren in brand moesten steken, wanneer zij zich overgaven en gevangen binnen de Stad gebracht wierden.

Anno 1505; uit Drenth eenige voorasie en leeftogt halen willende, zonden de Groningers weinig volk tot dekkinge in de kerke van Haren, welke voort door de Saxen aangestast wierden, en de Groningers de hare uit de Stad te hulpe komende, ontstond aldaar een kleine bataille, waarin negen of tien van ons volk en wel zevenmaal zooveel Saxen 't leven verloren; deze rencontre viel voor op den 22sten Augustus. Den 19den Febr. 1838 zijn in het dorp Haren twee huizen afgebrand.

Dit zijn eenige van de talrijke gebeurtenissen, door onze kroniekschrijver vermeld.

Het is algemeen bekend, dat er in de vorige eeuwen ook in de kerken werd begraven. Dat geschiedde ook hier, al ziet men hier slechts twee grafzerken en wel in het koor. De eene steen bevat het volgende opschrift: „Ao 1616 De 5 Febr. is im Hern gerust de Erbar Jan Rumrinck Schultz to Haren. Hopende en sal opstandinge dor Christum”.

Tijdens het beleg van 1672 werden in dit koor zes of zeven hoofdofficiëren van het Munstersche leger begraven.

Het gestoelte in het eind van het koor prijkt met het

wapen van de familie Gockinga en op een paar kleine banken is het wapen van de familie Alberda aangebracht.

De mooie, eikenhouten preekstoel is van het jaar 1725. De oude bijbel, die hier ligt, is blijkens een inschrift den 10den December 1860 door den heer Jhr. J. W. Quintus aan de Gemeente geschonken. 't Was een familiebijbel, bevattende voorin geschreven het volgende vers:

De bijbel is mijn lust en leven,
De bijbel is mijn zoet vermaak,
De bijbel kan mij veel meer geven
Dan geld of eenige andre zaak.
Ik laat koningen en vorsten
Hun rijkdom, eer en staat en pracht,
Na 't bijbelwoord zal ik meer dorsten
Dan na hetgeen de waereld acht.
Den Bijbel zal ik steeds beminnen,
Die is mij zoet in allen nood,
In 't leven zal ik die bezinnen
Die zal mijn troost zijn in den dood.

Den 2 October 1799 te Groningen.

Herhaaldelijk gebeurt het, dat bezoekers van de kerk met belangstellenden en vragenden blik het snijwerk van den preekstoel bewonderen; vijf paneelen, waarvan het eene voorstelt de emblemen van tijd, leven en dood, de andere de vier evangelisten met hun attributen.

Wat de beteekenis is van deze vier beelden, respectievelijk vergezeld van een engel, een leeuw, een rund en een adelaar? Het antwoord is te vinden in Ezechiël I en in Openbaring IV; verder in den rijmbijbel van Jacob van Maerlant en bij Jeremias de Decker. De laatste zegt er het volgende van:

afbeelden
De schilders in 't gemeen die malen of verzinnen
Een Engel bij Matthijs of Seraftijnschen Man.
Bij Marcus eenen Leeuw, verhit op overwinnen,
Bij Lucas eenen Os, een Arend bij Sint Jan.

En 't is niet vreemd gemaelt, 't is dunckt mij wel ver-
[zonnen,

Want Jezus, 't opperhoofd der Seraftijnsche schaar,
Wierd als een Os geslacht, heeft als een Leeuw ver-
[wonnen

En voer ten Hemel op gelijk een Adelaar.

Van Lennep en Ter Gouw maken er melding van bij hun beschrijving van oude uithangborden en gevelsteenen.

In het front van het orgel lezen we het jaartal 1770; het

is toen door den orgelbouwer en „konstmeester“ Hinsz vernieuwd en vergroot. Vermoedelijk bevond zich het oude kleine kerkorgel zijwaarts van het tegenwoordige; want dit is vlak voor de opening van de reeds gemelde bovenkapel of het torenkamertje geplaatst.

Wij herinneren ons, dat in November 1917 in de kerk te Haren de hervorming werd herdacht: de dominé preekte er over en de organist speelde bij het einde der godsdienst-oefening het Lutherlied: Ein feste Burg ist unser Gott. Voor 't overige ging dit herdenkingsfeest voorbij als op den adem des winds.

Dit komt niet overeen met de viering, zooals we die vinden vermeld in het kerkelijk archief honderd jaren te voren. Daar lezen we het volgende:

Aanteekening wegens de viering van het Hervormingsfeest in 1817, door W. Holwerda.

Ingeval synodaal besluit is het derde eeuwfeest der Hervorming in de gemeente Haren alleszins doelmatig gevierd op Zondag den 2 November 1817.

Nadat de Gemeente, door het luiden der klok opgeroepen, in de kerk bijeen vergaderd was, wierd dezelve bij de intrede van den predikant verrast door keurig orgelmuziek, gecomponeerd en geëxecuteerd door den WelEd. Heer Reiger, advocaat te Groningen, die verder den geheelen dag het orgel op een treffende wijze bespeelde.

Hierop deed de leeraar eene gepaste leerrede over 1 Petri 2: 9, tweede deel, die gedurig afgewisseld wierd door het choorswijze zingen van psalmen en gezangen, zoo door mannen als vrouwen en ook door op het orgel geplaatste kinderen.

De nademiddag van dezen, voor het tegenwoordig geslacht altijd gedenkwaardigen dag, wierd overeenkomstig het oogmerk en voorschrift van het synode dienstbaar gemaakt, om de Gemeente meer opzettelijk gelegenheid te geven, om zich in gepaste lofgezangen te verlustigen, en daardoor een meer werkzaam aandeel in de plegtigheid van dezen dag te nemen.

Te dien einde wierden des nademiddags sligts korte voorstellen door den predikant gedaan, die voornamentlijk ten doel hadden, de Gemeente voor te bereiden tot het zingen van zoodanige liederen, als voor dezen dag door den Eerw. Heer Sannes, predikant te Noorddijk en Hk. Wester, schoolopziener in het Oldampt, vervaardigd waren.

Deze korte voorstellen wierden derhalven telkens op on-

derscheidene wijzen door het choorsgewijze zingen van gepaste liederen afgewisseld en bevestigd.

Het kan zijn, dat in sommige Gemeenten van ons Vaderland dit gedenkwaardig feest met meerder uitwendige luister gevierd is, maar de kerkenraad heeft het genoeg, tot eer dezer Gemeente te mogen aanteekenen, dat hetzelfde met eene algemeene deelneming en geestdrift door de Gemeente is gevierd geworden, waartoe het keurig orgelmuziek van den WelEd. Heer Reiger ook veel heeft bijgedragen.

Dit laatste verplichtte natuurlijk den leeraar, om voor het uitspreken van den laatsten zegen dien heer uit naam der Gemeente den hartelijken dank te betuigen, niet alleen voor de moeite, maar vooral ook voor de eer, de Gemeente aangedaan, daar Z.Ed. op dezen gedenkwaardigen dag de hoofdstad verlaten heeft, om door Z.Ed. konstvermogen bij eene landgemeente het feest der Hervorming te meer vuur en ook te meer luister bij te zetten.

Aldus woordelijk het verslag, zooals het door Ds. Holwerda werd vastgelegd.

Wat een verschil in belangstelling, in feestviering, in geestdrift, zooals de jaren 1817 en 1917 ons dit bij dezelfde herdenking te zien geven.

In den eersten tijd na de Hervorming waren de Gemeenten te Haren en te Noordlaren vereenigd. Dit duurde tot 1636, toen Brucherus predikant te Haren was. In dit jaar had er een scheiding plaats en Noordlaren kreeg een eigen predikant. Toen de combinatie werd opgeheven, ging men de „opkomsten ende reuvenus“ der beide pastorieën distribueeren. Deze distributie schijnt voor Haren niet voordeelig te zijn geweest; immers in 1667 wendden pastor en kerkvoogden van Haren zich tot Borgmesteren ende Raad der Stad Groningen met het verzoek, om tot een nieuwe verdeling te willen overgaan. Dit had ten gevolge, dat de pastor van Haren, zijnde toen Trommius, het inkomen met honderd gulden zag vermeerderd, zulks ten koste van zijn ambtgenoot te Noordlaren.

De predikant van de Hervormde Gemeente te Haren woont thans aan den Heereweg, ongeveer vijf minuten gaans noordwaarts van de kerk. De vroegere pastorie stond op de plaats, waar zich nu de kerkelijke begraafplaats bevindt, tegenover de openbare school. Deze pastorie werd in het midden der vorige eeuw afgebroken, waarna het vrijgekomen terrein werd ingericht tot begraafplaats: Daarvoor doet het nog dienst, terwijl de gemeente Haren een begraafplaats heeft aangelegd in de nabijheid van de voor-

malige tuchtschool. Op de kerkelijke begraafplaats werd 't eerst ter aarde besteld, den 28sten Mei 1853, het stoffelijk overschot van Jan Ellens te Haren.

We zien in de kerk eenige borden hangen, waarop de gemeente bij de godsdienstoefening kan lezen, wat er gezongen moet worden. Het is de taak van den koster-organist, om dit op te schrijven. Dit brengt ons een oude geschiedenis te binnen uit den tijd, dat hier een koster in functie was, die niet op te besten voet met de cijferkunst stond. Hij schreef namelijk in het getal honderd-en-een twee nullen! 't Was in het midden der 18de eeuw, toen het met de wetenschappelijke ontwikkeling van die menschen treurig gesteld was. Een rijmelaar maakte het volgende spotvers naar aanleiding van dien blunder:

„Gaet sondags in de kerck
en siet eens na de breden,
Daar de psalm staat, o wonder wonderheden;
Psalm duisend-een, die singht men in de kerck,
Waaruit men klaarlijk siet,

het is een geckenwerk“.

Een paar jaar geleden heeft men het inwendige der kerk op degelijke wijze gerestaureerd, o.a. door bruine en gele verven te verwijderen, die het mooie eikenhout bedekten. Ze geeft nu met haar antieke betimmering en hooge boogvensters een indruk van rust, harmonie en vrede. Zie, op deze plaats zat eens de beroemde kerkschilder Bosboom, om het oude koor met z'n gewelven op het doek te brengen, toen zijn niet minder beroemde echtgenoot, mevrouw Bosboom-Toussaint, inmiddels 'n kop thee gebruikte in de naast de kerk staande kosterie.

Toen we eens in het museum Mesdag te 's-Gravenhage waren en naar dit stuk van Bosboom informeerden, deelde de vriendelijke custos ons mede, dat het zich bevond in de particuliere verzameling van den schilder Mesdag. In een onzer geïllustreerde tijdschriften hebben we er eens een afdruk van gezien.

Kom, we beklimmen de trap van het orgel en nemen plaats op de balustrade, om van daar de kerk en het koor in oogenschouw te nemen. Nu kunnen we het geheel beter overzien en het beloop van lijnen en vormen nagaan; vooral de spitsbogen (arcaden) der zijmuren met de zware pilasters en de bogen van het koor vallen nu beter in het oog. Het koor bevat twee koepelgewelven, in vroegere tijden schilderachtig verlicht, toen het zonnelicht hier door

✓ gekleurde vensters binnenstraalde. De zijmuren van het schip bevatten ieder vijf boogvormige vakken, door pilasters gescheiden. In elk vak bevond zich eertijds een klein venster; doch hoe antiek dit moge zijn geweest, men heeft gedacht aan het „meer licht” en in 1884 zijn de meeste dezer kleine vensters door groote vervangen.

Tot de kerk behooren twee oude zilveren avondmaalbekers. Op den een lezen we: Gegeven aan de Kercke tot Haren door Anna Maria van Huisen. Wedue Warmolts Anno 1736 en op den ander: Anno 1763 doe Kerkvoogden waren tot Haren de Hr. Raadsheer T. van Berchuys, de Gesworen I. Warmolts en A. Cuick.

Spoedig na de reductie van Groningen in 1594 kreeg de Hervormde Gemeente te Haren haar eersten pastor of predikant. Wij geven hier in volgorde de namen van de predikanten, die in Haren zijn werkzaam geweest, zooals men dit in sommige streken van ons vaderland ziet op groote in de kerk opgehangen borden.

- 1595—1598 Henricus Petri.
- 1598—1608 Simon Johan Phileus.
- 1609—1618 Udalrikus Boltinus.
- 1618—1658 Huibertus Brucherus.
- 1658—1671 Abrahammus Trommius.
- 1672—1686 Johannes Ganzevoort.
- 1687—1703 Johannes Stegnerus.
- 1704—1709 Meinardus Cock.
- 1710—1756 Abrahammus Fledderus.
- 1757—1806 Johannes Meijer.
- 1808—1838 Wybrandus Holwerda.
- 1838—1882 Hendrik Karel Roessingh.
- 1883—1888 Willem Adeodatus van Griethuisen.
- 1888—1891 Hendrik Jan ter Haar Romeny.
- 1892—1896 Arnoldus Reiners.
- 1896—1906 Albertus Bartholomeus Meijer.
- 1907—heden Auke Oene Heslinga.

Trommius werd geboren te Groningen, 23 Aug. 1633, studeerde daar eerst in de filosofie en de letteren, later in de godgeleerdheid, werd in 1655 proponent, bezocht vervolgens buitenlandsche hoogeschoolen, werd in 1658 predikant te Haren en in 1671 te Groningen, waar hij 45 jaar werkzaam was. Hij overleed 29 Mei 1719. Zijn hoofdwerk is: Concordantie des Bijbels, een reuzenwerk, bestaande uit drie deelen, waaraan hij 28 jaren (1662—1690) heeft gearbeid en waarvoor hij eershalve den doctorstitel ontving. Behalve verschillende geleerde geschriften gaf hij

ook nog uit: Sachte verbetering der Psalmrijmen P. Datheni (1695).

Nooit hebben we de kerk mooier gezien dan toen we hier op een avond stonden en de zon op een bed van rozenroode wolken ging slapen. „De gouden zon weet waar zij schuil moet gaan”. Zij wierp ten afscheid haar laatste stralen door de boogvensters in het koor en tooverde daar op de witte gewelven en muren rose tinten en grijze slagschaduwen, die zich langzaam, heel langzaam verplaatsten en oplosten, totdat eindelijk de laatste groet kwam uit de verre verte, uit de diepte der oneindigheid en de kerk haar oogen look en daar stond in de donkerte van den schoonen en stillen avond. En toen een der onzen heel zacht en met gevoel speelde dat schoone lied, dat Goethe op een avond dichtte en aan den wand van de Waldhütte bij Ilmenau terneerschreef: Ueber allen Gipfeln ist Ruh, en toen de laatste accoorden fluisterden: Warte nur, balde ruhest du auch, toen maakte zich een diepe ontroering van ons meester.

Ziet ge er niet tegen op, om langs een donkere, smalle steenen trap den toren te beklimmen? Indien niet, dan gaan we moedig naar hoogere sferen en we bereiken het reeds genoemde torenkamertje als cel van eenzaamheid en overpeinzing. Zwijgend spreken twee herinneringssteenen, in de muren gemetseld, tot ons. Die aan de noordzijde vermeldt: „Anno 1714 is deze tooren gerepareert, doen secretarius Warmolt Benninck gesworen Roelf Warmolts en schulte Rudolphus Rommerinck kerckvooghdten waren deser plaatse”. De steen in den zuidermuur vermeldt het volgende: In het jaar 1914 is deze toren onder leiding van den Rijksbouwmeester Cornelis Hendrik Peters met rijksbijdrage door de Burgerlijke gemeente in den oorspronkelijken toestand teruggebracht.

Rondom en boven ons zien we fraai metselwerk, in het midden een eikenhouten tafel met een bank en een ouden stoel en op de tafel twee boeken van het jaar MDCC, „Historiën des ouden en nieuwen Testaments, verrijkt met veele printverbeeldingen”, waarmee een antieke, koperen tuitlamp geheel in harmonie wil zijn. Op de tafel een antieke lamp, waaraan we geen licht zullen ontlokken, boven de tafel een electrische lamp, die na een enkelen vingerdruk een schitterend licht in het donkere kamertje brengt. Wel een contrast tusschen antiek en modern! En toch ook geen contrast; want oud en nieuw zijn schakels in dezelfde keten. Wat oud is, is nieuw geweest en wat nieuw is, zal oud worden. Niet waar? les extrêmes se tou-

chent. Dat zeggen ook in deze rustige omgeving die beide kanonskogels op den vloer.

We klimmen nu een verdieping hooger en daar zien we een uurwerk, dat electrisch en automatisch wordt opgewonden en voor eenige jaren geplaatst is door den heer Veenhof te Groningen.

Nog hooger bereiken we de torenklok, de geheimzinnige bode van leed en vreugde, die zoo dikwijls wordt gehoord, zoo zelden wordt gezien.

De klok heeft het volgende opschrift:

Joh. Stegnerus v. d. m., Niclas van Buttingha kerkvoogt, Roelf Warmolts kerckvoogdt, Rudolph Rummerinck Schulte, H. Homan, C. C. L. T. H. Ebbinck, an 1698.

Johan Fremy et Johan Schallemborch me fecerunt.

Si Deus pro nobis, quis contra nos? v. d. m. is een afkorting van verbi divini minister, d.w.z. bedienaar van het goddelijk woord, of korter: predikant.

Het laatste beteekent: Johan Fremy en Johan Schallemborch hebben mij gemaakt. Wanneer God voor ons is, wie zal dan tegen ons zijn?

Voorts staan er op de klok vier wapens:

1e. Het wapen aan de oostzijde heeft betrekking op den toenmaligen predikant Joh. Stegnerus.

2e. Het wapen aan de zuidzijde is dat van Rummerinck.

3e. Het wapen aan de westzijde is dat van Warmolts.

4e. Het wapen aan de noordzijde is dat van Buttingha.

Een kleiner wapen, dat nog aan de westzijde voorkomt, is vermoedelijk van de klokgieters.

De middellijn van de klok is beneden 1,14 Meter.

We verlaten den toren niet, voor dat we aan alle zijden van het verrukkelijk panorama hebben genoten, dat zich aan onze blikken vertoont. Wat een geschikte uitzichttoren! Aan den noordkant zien we de stad Groningen met haar talrijke torens en hooge daken en met het donkere Sterrebosch op den voorgrond. Naar het Oosten ontwaren we onderscheiden dorpstorens, fabrieksschoorsteenen, groene weiden met een mozaiek van boerderijen en boomgroepen, waartusschen de rook optrekt van een voorbijrolenden spoortrein. Het zuiden vertoont ons een afwisseling van bouwakkers, weiden en kleurige gebouwen; auto's snellen langs den weg als waren het speelwagentjes van een kind. In het westen blinkt het meer van Paterswolde; zeilbootjes, die als witte vlinders over 't water scheren, boeien ons oog en daarachter vertoonen zich de silhouetten van het bosch met hier en daar een wit gebouw, in 't groen verscholen. Schoonheid is er overal, overal m'n vrienden;

't is de vraag maar, wie ze al, wie ze niet kan vinden. Nu, we vinden ze hier in ruime mate en graag zouden we langer vertoeven, indien het geen tijd werd, om deze hooge observatiepost te verlaten.

Daar zijn we weer op den beganen grond en we zien eenige oogenblikken het drukke verkeer aan, waardoor Haren reeds in vroegere jaren in dit deel van Nederland bekendheid had verworven.

Het kerkgebouw der Gereformeerde Gemeente alhier, werd gesticht in 1852; het werd in 1881 door een grooter gebouw vervangen, hetwelk in 1913 plaats maakte voor de tegenwoordige ruime en sierlijke kerk met vergaderlocaal en kosterswoning, met electrisch licht en centrale verwarming. Op dit oogenblik is men bezig, om naast de kerk een nieuwe pastorie te bouwen, die weldra gereed zal zijn als woning voor den onlangs beroepen predikant, Dr. S. P. Dee te Dwingeloo.

Bij deze Gemeente zijn de volgende predikanten werkzaam geweest:

1855—1857 O. R. Faber.
1857—1859 B. J. Bennink.
1859—1862 J. de Beer.
1862—1872 J. T. Bos.
1872—1876 W. T. van Dijk.
1876—1881 R. Breitsma.
1881—1891 H. Renting.
1891—1924 G. J. van der Vegt.

Gaan we van de kerk der Herv. Gem. eenige schreden in noordelijke richting langs de straat, dan houden we even halt voor het perceel, waar thans de heer Sikkema z'n bedrijf van wagenmaker uitoefent. Op die plaats woonde eens de valsche munter van Haren, van wien in de kroniek van Sicke Benninge melding wordt gemaakt.

Daar lezen we het volgende:

De munter toe Haren is gesoeden.

Item in den jare MCCCC ende XXXVII to Pinxterpant, dat do Luloeff Sickinge hadde, wort gesoeden in enen ketel up dat market de munter, de to Haren in den keller quaet golt ende sulvergelt hadde gemuntet. Ende sijn ene broder wort quijt gegeven omme bede wille Roleff Vresen wegen, abt to Aedewart (Aduard) in der tijt, de van Groningen geboren was, ende voert omme bede wille voele andere goele luden. Ende se weren van Amersvoort geboren in den lande van Geller.

De valsche munter van Haren werd alzoo in het jaar 1437 op de markt te Groningen in een ketel met kokend

water (of olie) ter dood gebracht; hij werd gezoden, wat in die dagen bij dergelijke overtredingen de straf was. Het gebeurde volgens de kroniek, toen Sickinge „Pinksterpand“ had. Het jaar was n.l. verdeeld in vier panden en ieder der vier burgemeesters van Groningen was op zijn beurt voorzittend burgemeester gedurende één pand. Pinksterpand was het pand of gedeelte, waarin Pinksteren viel.

Dit verhaal doet ons denken aan het bezoek, dat we eens brachten aan de Gevangenpoort te 's Gravenhage. We bevonden ons met meer bezoekers in het benedengedeelte, waar zich zoo'n liefelijke collectie bevindt van allerlei marteltuigen en moordinstrumenten. „En dit, dames en heeren“, riep de geleider uit op den eigenaardigen toon, dien men bij zulke gelegenheden verneemt. „dit is de galg van de stad Groningen en de laatste Nederlander, die opgehangen is, die is aan deze galg opgehangen en dat was iemand uit Haren.“ Bij het hooren van deze historische merkwaardigheid, zoo problematiek streelend voor het gemoed van den bezoeker uit Haren en zulke eigenaardige gewaarwordingen opwekkend in deze sombere omgeving, namen we direct het besluit, om later daaromtrent in Haren eens te gaan informeren.

Zoo kwamen we dan te weten, dat er hier iemand had gewoond, die als ouwe Frits bekend stond en die te Peize een alleenwonende vrouw had vermoord en bestolen en wegens dat feit ter dood was veroordeeld. Onze zegsman had heel goed een dochter van dien moordenaar gekend; 't was een klein snibbig vrouwtje, te Onnen met een oud-militair, Stoffers, getrouwd, die van haar getuigde: „dat Fritsengood is duivelsgoed, had ik ze niet, ik nam ze niet“. We hebben ook verschillende bijzonderheden aangaande de executie gehoord, verteld door ooggetuigen; maar we zullen liever niet meer doen griezelen.

Liefelijker gevoelens en aangenamer gedachten komen bij ons op, als we in de zelfde richting eenige schreden verder zijn gegaan. Immers hier passeeren we de bureaux van politie, ontvanger en gemeentewerken, vereenigd in hetzelfde gebouw en daarnaast het gemeentehuis. Dit geeft ons aanleiding, om eenige bijzonderheden mede te deelen, die we hier en daar konden verzamelen.

Van 1774 tot 1806 was re scholte Johannes Rummerink boekhoudend kerkvoogd te Haren. Als oud-scholte werd hij den 15den Mei 1814 in de kerk te Haren begraven.

In 1810 bestond het gemeentebestuur van Haren uit de

navolgende personen: J. H. Hornhuis te Haren, Roelf Jelger Vos te Harenderdilgt, Jannes Hoenderken te Noordlaren, Roelf Lammerts te Helpman, R. T. Hammink te Glimmen, secretaris Roelf Koops te Haren.

Bij een decreet van keizer Napoleon op 21 Oct. 1811 werden de arrondissementen kantons en mairies van de Hollandsche departementen finaal geregistreerd. Haren kreeg toen als maire den heer H. N. la Clé, die op Voorveld woonde, met Roelf Koops als adjunct-maire.

In dat jaar (1811) telde de gemeente Haren een totaal van 1744 inwoners, verdeeld als volgt: Haren 1018, Helpman 361, en Noordlaren 365. Omstreeks 1840 waren er 2500 inwoners, van welke 700 lidmaten waren, behoorende tot de Herv. Kerken van Haren en Noordlaren; de hervormden van Helpman behoorden tot Groningen. De zes scholen te Haren, Helpman, Noordlaren, Onnen, Glimmen en Hoornschedijk werden toen bezocht door 440 leerlingen, onder welke 90 uit Groningen, die de school te Helpman bezochten. Ter vergelijking voegen we hieraan toe, dat de gemeente Haren op 1 Jan. 1922, dus zonder Helpman, een bevolking had van 5188 inwoners.

Na den maire H. N. la Clé stond aan het hoofd der gemeente de heer J. van Trojen, die eerst als schout en later als burgemeester werd betiteld en die op de Middelhorst heeft gewoond. In de nabijheid van Haren liggen stukken land, die nog van Trojens-kampen genoemd worden, zooals in de buurt van Onnen la Clé's-heerd wordt gevonden. De opvolger van burgemeester van Trojen was de heer R. de Sitter, die op Voorveld woonde en die nog niet uit de herinnering van de oudste inwoners is verloren gegaan. Zoo voortgaande krijgen we het volgende overzicht van de hoofden dezer gemeente: J. Rummerink 1774 tot ongeveer 1811, H. N. la Clé 1811—1816, J. van Trojen 1816—1841, R. de Sitter 1841—1852, L. T. Jorissen 1852—1893, Jhr. C. H. Quintus 1893—1910, Mr. D. Boerema 1910—heden.

Het oude wapen der gem. Haren was een gedeeld schild, het eerste deel van azuur (blauw) en het tweede van goud; het schild rustende tegen St. Petrus van goud. Het tegenwoordige vertoont een klok, in den linkerbovenhoek van het schild gedeeltelijk bedekt door het Groninger wapen, den dubbelen adelaar.

Het gemeentehuis werd gebouwd in 1887; in 1911 werd het aanmerkelijk vergroot en verbeterd. Voor de stichting van dit gebouw werden de vergaderingen en zittingen ge-

houden in een vertrek van het tegenwoordige hotel Horst, voordien bewoond door de familie Abels en vandoors bekend als De Jachtwagen of Het Wagentje. Deze herberg werd indertijd veel door de Groninger studenten bezocht, die er menig uur bij tijd of ontijd doorbrachten om er ontspanning en vroolijkheid te zoeken, weleens overgaande in dolle pret en soms door 'n vechtpartijtje afgewisseld. De oude bewoners van Haren weten daarvan nog allerlei staaltjes te vertellen.

De heer B. Lonsain deelde onlangs in het Nieuwsblad van het Noorden mede, dat er in October 1782 in de herberg Het Wagentje te Haren een woordenwisseling plaats had tusschen studenten en burgers, die als vervolg bij het huis De Wolf tot 'n vechtpartij leidde, waarbij een student door eenige burgers ernstig werd mishandeld, zoodat de zaak gerechtelijk werd onderzocht.

In het jaar 1892 op Vrijdag 24 Juni, hield voor het gemeentehuis een rijtuig stand, waarin gezeten waren de Koningin-Regentes Emma en Prinses Wilhelmina, die door den burgemeester werden toegesproken en door de schoolkinderen onder de leiding van het hoofd der openbare school werden toegezongen.

In de oude stukken, waar we lezen van schulte, scholte of schout, ontmoeten we ook de namen van gezworenen en van taalmeesters of taalmannen, bijv. van taalmeester Trip, gezworen Paping e.m.a. In 1546 werd bepaald, dat in het Gericht van Selwerd acht personen gekozen zouden worden „gesworen bysitters” genaamd, die den ambtman of scholte bij de rechtspraak zouden bijstaan. Later werd vastgesteld, dat deze gezworenen vier jaar zitting zouden hebben, zoodat om de twee jaar de helft aftrad. In de stad Groningen werd eertijds de Raad gekozen door een college van 24 personen, de gezworenen meente. Deze gezworenen kozen uit hun midden drie woordvoerders: dit waren de taalmeesters of taalmannen. Tot de leden van zulke colleges te behooren, was vroeger een groote eer, vandaar dat men graag met de verkregen titels pronkte, ook al was het geval, dat men zijn plaats in het eeregestoelte reeds aan een ander had afgestaan.

We ontmoeten ook bij zoo'n onderzoek den naam van rooroeden. Dit waren mannen, wier taak ongeveer overeenkwam met die van onze tegenwoordige veldwachters. Een aanteekening uit het jaar 1645 meldt ons, „dat den Rooderoe van Haren drie soldaten zijn bejagent, welke hem op den wegh zijn stock hebben aff genoomen, waerop

de Rooderoe nae Haren is gevlucht”. Nog in het begin der 19de eeuw kwamen de Rooroeden in het Goorecht voor. Er berust in het archief te Groningen een protocol, waarin zijn opgenomen: „rekeningen van ontvang en uitgave van Rooderoedegelden over de Jurisdictie van het Goorecht en Sappemeer”, loopende tot 28 Februari 1811.

Zoo langs den gezelligen, door tal van villa's omzoomden weg in de richting naar Groningen onze wandeling voortzettende, komen we even ten noorden van het Huis de Wolf bij het Huis Hemmen. Gaan we hier in westelijke richting een kleinen afstand het land in, dan bereiken we de plek, waar zich eens een burcht verhief, Hof te Hemmen genaamd. Deze burcht, aan drie zijden uit het

WONING BIJ HEMMEN.

water opgetrokken, werd in Mei 1805 gesloopt. Men houdt het er voor, dat zij in het midden der zestiende eeuw door Reint Alberda van Spijk, burgemeester van Groningen, werd gesticht. Zij was leenroerig aan de provincie Overijssel en is een leen van die provincie gebleven tot aan de afschaffing der leenroerigheid bij staatsregeling van 23 April 1798; in de prov. Groningen was dit het eenige „heerlijke goed”.

Op het Hof te Hemmen was de Bisschop tijdens het beleg van Groningen in 1672 gehuisvest.

In het jaar 1841 werd door Jhr. O. J. Quintus iets verder naar het oosten, aan den Heereweg, een buitenverblijf gebouwd, dat hij Huize Hemmen noemde en dat in 1918 door den heer A. de Muinck Keizer door een nieuw gebouw werd vervangen, hetwelk in het uiterlijk veel van het vorige heeft behouden.

Huize Hemmen behoorde indertijd met Esserberg en De Kamp tot de drie aan de Groningers bekende buitenplaatsen, die de eindpunten hunner wandeltochten aangaven. De wandelaars immers brachten het tot „de eerste Quintus” of De Kamp, tot de tweede Quintus” of Esserberg, de moedigsten tot Hemmen, anders gezegd „de derde Quintus”. ’t Was in den tijd, dat het grootste gedeelte van het Groninger publiek niet anders wandelde dan op mooie Zondagen en dan meestal niet verder dan in de stad of tot Helpman; men ging „een straatje omlooopen”. Buiten de poort te gaan en Haren te bereiken behoorde tot de uitzonderingen.

In de buurtschap Hemmen stond, een kleine eeuw geleden, een fabriek voor harde zeep, die uitmuntende waar leverde, doch desniettemin is afgebroken. Een weinig verder naar het zuiden bevond zich een fabriek voor moutwijn, die door een kanaal met het Hoornsche diep in verbinding stond en waarvan nog de sporen zijn aan te wijzen. Ook deze fabriek is een stuk verleden, evenals de elf cichorei-fabrieken, die men eens in de gemeente Haren telde.

Dit geeft aanleiding, om nog iets meer van de nijverheid in deze gemeente te vertellen, terwijl we tot den Esserweg voortgaan.

Enkele jaren geleden werd er te Essen, in de nabijheid van den spoorweg, een fabriek voor Beins-zout opgericht, die na een kortstondig bestaan in vlammen opging en niet weer werd herbouwd. Voorts herinnert het thans levende geslacht zich nog heel goed de orgelfabriek van de firma van Oeckelen te Glimmen, vermaard in gansch Nederland, thans voortgezet door den heer H. Thijs.

Ook voor de nijverheid geldt de wet van komen en gaan. Tegenover het verdwijnen van genoemde fabrieken kan men wijzen in dezen tijd op eenige zuivelfabrieken, een modern ingerichte modelboerderij naast Esserhoeve, een bronwaterleiding, een rivierwaterleiding, een lijnolie- en lijnkoekenfabriek, een verfstoffenfabriek en meer andere inrichtingen.

Zoo wijzigen zich ook landbouw, tuinbouw en veeteelt naar de omstandigheden. Nog niet vele jaren geleden verbouwde men in deze environs groote hoeveelheden cichorei; thans is dit gewas hier zoo goed als totaal verdwenen.

Eens waren de Harender knollen in deze provincie, ja zelfs in het aangrenzende deel van Duitschland een bekend product. Een der voormalige predikanten, Ds. Roelsingh, vertelde ons, dat hij eens in een hotel in een Duit-

sche stad op het menu de woorden had zien prijken: Rüben aus Haren en dat hij daar op vreemden bodem met trots en welbehagen van de voortbrengselen zijner woonplaats had genoten. „Maar”, voegde hij er aan toe, „bij ons thuis smaken ze toch veel lekkerder”.

Buitenplaatsen verdwijnen en komen; fabrieken worden geslecht en opgebouwd; handel en nijverheid zoeken nieuwe banen; taal, zeden en gebruiken wijzigen zich.

Das Alte stürzt, es ändert sich die Zeit

Und neues Leben blüht aus den Ruinen.

MIDDELHORST.

De streek ten oosten van Haren in de omgeving van de eendenkooi, is bekend als de Middelhorst, in den mond van oude ingezetenen Mikkelhorst. Dat dit de oude benaming is, blijkt ook, als men kaarten en geschriften uit vroegeren tijd raadpleegt. Bovendien draagt een gehucht in de nabijheid van Denekamp (Overijsel) den naam van Mikkelhorst, terwijl dezelfde stam voorkomt in het woord Mecklenburg.

Het woord „horst” beteekent bosch; bij het woord mikkkel moet men waarschijnlijk denken aan groot, zoodat de beteekenis van Mikkelhorst kan zijn: groot bosch. Nu, dat dit landschap rijk aan geboomte is geweest, is bekend genoeg; verschillende namen uit vroegeren en lateren tijd staan daarmede in verband, zooals Drentherwolde, Harendholt, waar een kluizenaar zijn eenzaam verblijf had, de Holten, Lusthorst, Bossenberg, Wolddeelen e.m.a. Er wordt ook beweerd, dat de naam Appelbergen afkomstig is van de talrijke spar- en denneappels, die er werden opgeraapt om ze als brandstof te gebruiken. Thans wordt door de meesten, niet door de oudste bewoners der buurt, de klemtoon op de tweede lettergreep gelegd en spreekt men van Appèlbergen.

Van het oude Middelhorst is weinig met zekerheid op te geven. Uit een stuk van 1641 blijkt, dat er toen een perceel land werd verkocht, toebehoorende aan Jhr. Hilbrand Gruis en Vrouwe Wilhelmina Alberda; dit perceel had de Middelhorst ten oosten, de Ossenbrink ten noorden en den Buurweg ten zuiden. In die dagen bestond er tevens een Klein-Middelhorst.

Tot de Middelhorst hebben twee eendenkooien behoord, waarvan de westelijke is opgeheven. De oostelijke bestaat nog en behoort thans aan den heer Meint Holtkamp te Haren. De vorige eigenaar was de heer Eduard Lups te

Velp en zoo verder teruggaande ontmoeten we als eigenaars Ludwig Terfloth te Greven (Westfalen), Jan Veenhoven te Hoogezand, Bastiaan Henderikus Koster te Haren.

In het begin der vorige eeuw woonde op het buiten Middelhorst de overste bij de kavallerie de heer W. Th. Nobel, die den 18den September 1809 in het koor van de kerk te Haren werd begraven. Bij deze gelegenheid hield de toenmalige predikant, ds. Holwerda, een grafrede, die opgedragen werd aan Sophie Louise Nobel, dochter van den overledene en moeder van wijlen den heer L. T. Jorissen, die burgemeester van Haren is geweest.

De overste W. Th. Nobel was gehuwd met Maria Louise

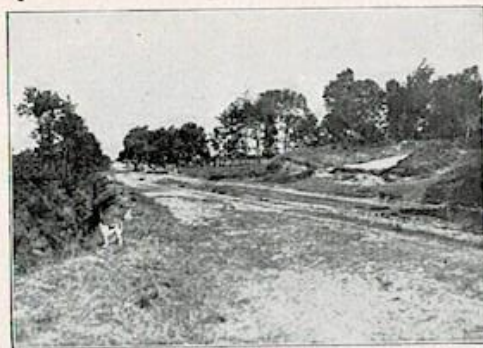
INGANG BIJ DE NIEUWE BEGRAAFPLAATS.

Gockinga, die in 1817 te Amsterdam is overleden ten huize van Matthias Jorissen, echtgenoot van genoemde Sophie Louise Nobel. Een in olieverf geschilderd ruitersportret van den overste en de door ds. Holwerda gehouden grafrede zijn nog in het bezit van de familie Jorissen.

Toen in den winter van 1823, dus honderd jaar geleden, Sophie Louise Nobel te Amsterdam was gestorven, werden drie bewoners van de Middelhorst uitgenoodigd, om aan de plechtige begrafenis deel te nemen. Hieraan gehoor gevende begaven zich drie Middelhorsters op reis, n.l. Bazuin, Horst en Sjobbema, wier nakomelingen en naamdraggers nog in dezelfde buurt woonachtig zijn. De reis was niet zoo gemakkelijk als in onzen tijd; ze was bepaald een heele onderneming, daar ons driel tal den grooten afstand op schaatsen moest afleggen. Den eersten dag bereikten ze

de stad Kampen, waar ze bij iemand van de familie Nobel konden overnachten. Den volgenden dag kwamen ze na veel wederwaardigheden, doch behouden te Amsterdam aan, de stoere mannen uit het verre Noorden, wier bewijs van deelneming bij de begrafenisplechtigheid op hoogen prijs werd gesteld. Geen wonder, dat de nakomelingen van deze ondernemende reizigers nog van die merkwaardige reis weten te vertellen.

Na de familie Nobel kwam de Middelhorst aan Jakobus van Trojen en daarna achtereenvolgens aan Kluytmans, Star Busman en Huizinga, die het gebouw heeft laten afbreken. Er zijn nog personen, die de plaats weten aan te wijzen, waar ze een paardenwad of paardenwasch en de

NAAR DE APPELBERGEN.

oude wallen van deze bezitting hebben gekend, terwijl volgens hun zeggen, het huis, thans bewoond door de familie Dunnebacke, even ten westen van het station, toentertijd dienst deed als kooihuis.

Wie een bezoek aan de Middelhorst brengt, trachte ook in kennis te komen met de Eendenkooi en met de wat verder naar het zuiden gelegen Vogelboschjes of wildernis, waar voor den vriend der natuur ontzaglijk veel is te genieten. Wat een rijkdom in de planten-, de vogel- en de insectenwereld! Zie eens daar boven die groote menigte kraaien- en roekennesten, die de boomtoppen verdonkeren! Er zijn er wel zeshonderd; ze vormen de grootste kolonie van deze vogelnesten in de prov. Groningen. De Wildernis die men vindt aan den weg naar Waterhuizen, is aangekocht door de Vereeniging tot behoud van natuurmonu-

menten, die tevens eigenares is van de Braak bij Paterswolde en van verschillende andere mooie brokjes natuur in ons vaderland.

In de buurt tusschen Haren en Middelhorst, vooral op de wallen, vonden we volgens onze aantekeningen behalve een aantal grassen, mossen en paddestoelen de volgende planten: eik, els, hazelaar, wilde roos, klimop, kamperfoelie, wilde hop, bitterzoet, distel, brandnetel, brem, gagel, bolderik, doove netel, ratelaar, boterbloemen, zuring, alsem wolfsmelk, wormkruid, varen, kamille, kleeftkruid of walstroo, bereklauw, vogelwikke veronica of eereprijs, vergeet mij niet, kardinaalshoed, hertshooi of St. Janskruid, anemoon, koekoeksbloemen, muur, braam of braambes,

APPELBERGEN.

haagdoorn, grauwe wilg of warvelen, wilg, lijsterbes, vateriaan, vlier, hanepoot of zevenblad of heers, paardebloem hondsbloem, draba of hongerbloempje of vroegeling, lepelblad, haagwinde, stinkende gouwe of oogenklaar, akkerpaardestaart, berk, speenkruid, hoeftblad, viooltje, spirea, madeliefje, doronicum, lelietje van dalen, vogelmelk, reigersbek.

Sedert den tijd dat deze aantekeningen zijn ontstaan, is ergens het lelietje van dalen spoorloos verdwenen, meedoogenloos door zoogenaamde natuurvrienden of liefhebbers weggehaald. Spaar de vogels, maar spaar ook dergelijke in 't wild groeiende planten.

ONNEN.

Aan de oostelijke afhelling van den Hondsrug, in een lage streek met uitgestrekte madelanden ligt het dorpje Onnen, op oude kaarten Unna of Unne geheeten.

We verlaten te Haren de Kerkstraat, gaan zuidwaarts en nemen bij een wegwijzer den grintweg, die ons voorbij het Lokveen door een gezellige en welvarende streek over den spoorweg naar Assen, langs het Tuindorp en door het Felland naar Onnen voert. Hier slaan we oostwaarts af, om een bezoek te brengen aan den Onnerpolder, die zich tusschen den grintweg en de Hunse of Oostermoersche vaart, ook Drentsche diep genoemd, uitstrekt. Men vindt nergens in de provincie Groningen zoo'n groote oppervlakte hooilanden en 't is hier dan ook 'n gezocht terrein voor allerlei water- en moerasvogels. Wat stil is het hier en wat opvallend eenzaam, hetwelk nog dieper wordt gevoeld, ingeval er langs de Asser of Winschoter lijn op een afstand een trein voortrolt; het rumoerige beweeg der menschen te midden van de stilte der natuur. Het zijn de tegenstellingen die ons treffen.

Het bouwland ligt in de hooger gelegen streken, dus meer naar den kant van den Hondsrug. De Onneresch strekt zich uit in de buurt van de Appelbergen en het onlangs voltooide rangeerterrein, dat het vroegere geheel uit 'n oogpunt van natuurschoon heeft verminkt, heeft bedorven.

Het is in deze omgeving, dat voorzoover 't de provincie Groningen betreft, de tienden het langst hebben stand gehouden. Ze waren in deze provincie allang verdwenen, toen ze nog steeds in Onnen aan de Hervormde Gemeente te Groningen moesten worden afgedragen. Dat dit niet steeds goedsmoeds ging, weten de oude bewoners van Onnen zich nog wel te herinneren; het kwam zelfs tot 'n procedure. De zaak eindigde met sancties, neen met een minnelijken afkoop der tienden in den jare 1852 voor een bedrag van f 3507.44 en hiermee was de strijd Onnen contra Groningen beslecht.

We zijn inmiddels aan De Biks gekomen en vinden hier gelegenheid, zooals de dichter zegt, om aan den boezem der natuur het hart eens op te halen. Menig hengelaar heeft hier genoegelijke en succesvolle uren doorgebracht; want vroeger was De Biks een uitmuntend vischwater. Het is ook de verzamelplaats van vele vogels, bijv. in het voorjaar van de kemphanen, hier bekend als kappertjes of kapperdies. Aan den noordkant van De Biks bevindt zich

een rid of kampplaats, een hoekje gronds, dat al jaren en jaren het uitverkoren terrein voor de kempaantjes is om er rendez-vous te houden. Tengevolge van het eindeloos geloop en getrippel dezer diertjes is de grond er totaal zwart en kaal geworden te midden van het groene grasland.

De Biks is op sommige plaatsen zeer diep, onbetrouwbaar. Gaat een klok niet goed, dan zeggen de ingezetenen dezer gemeente: „Dij klok gait mit de Onner Biks”.

Kijk, we treffen het op dezen dag in 't laatst van April. Daar staan een dertig à veertig haantjes bij elkaar, allemaal verschillend van kleur en tekening. Let op die mooie kragen, bij den een wit, bij den ander bruin, bij de volgende exemplaren al weer verschillend. Hebt ge 'n kijker, dan kunt ge een en ander bijzonder goed waarnemen, doch ook met het ongewapend oog is het heele tooneel goed zichtbaar, daar ge de dieren tot op 'n afstand van ongeveer twintig meter kunt naderen. Nu komen er 'n paar wijfjes aanvliegen en pas hebben deze zich op het bekende plekje neergezet, of daar begint een gevecht, dat ge met verbazing volgt. Een kluchtspel in den schouwburg der vrije natuur. Een voorstelling in de open lucht. Een film zonder werk van menschenhanden! De kragen worden eensklaps als schilden opgezet, alles rent kris-kras door elkaar, verwoede pikken worden uitgedeeld, totdat eindelijk de wapenstilstand wordt getroffen. Voor hoelang? Voor enkele oogenblikken om even op adem te komen, daarna nemen de heksen- of kappertjesdansen opnieuw een aanvang. Ze vechten niet alleen om de wijfjes, maar ook om 'n wormpje, om de standplaats, om alles en om niets. Het vechten is hun een behoefte geworden en zoo zijn ze al niets beter dan de menschen, al moeten we tot hun eer toegeven, dat na den paartijd de strijd lust wordt begraven. Dan verdwijnt ook bij de haantjes de mooie halskraag. Na den broedtijd blijven de haantjes in troepen bijeen, afgezonderd van de wijfjes en de jongen. In Augustus of September verlaten de kempaantjes hun broedplaatsen, om naar de zuidelijke landen te trekken.

Onze wandelkaart wijst ons nog in deze contreiën onderscheidene mooie, stille landwegen, driften en paden, waar volop valt te genieten van vrijheid, blijheid en waar heel veel is te lezen in het boeiende en onuitputtelijke boek der natuur, dat maar steeds voor ons ligt opengeslagen.

Zie, hier terzijde van den grintweg, 'n beetje achteraf, wijzen we u op 'n klein, eenvoudig huisje, dat vroeger als

school dienst deed en waar eens een onzer bekende Nederlandsche onderwijsmannen werkzaam was, n.l. R. G. Rijkens, in verschillende opzichten de evenknie van Jan Ligthart.

Roelf Gerrit Rijkens (1795—1855) werd geboren te Garmerwolde, waar zijn vader de betrekking van schoolmeester en organist vervulde. De vader gaf goed onderwijs, zoodat de knaap op den leeftijd van elf jaar naar dien tijd goed kon lezen en schrijven, terwijl het cijferen slechts werktuigelijk door hem was beoefend. Het teekenen beoefende de knaap geheel zelfstandig, maar onder leiding van z'n vader, leerde hij het klavier- en het orgelspel met zoo'n goed gevolg, dat hij reeds op den leeftijd van twaalf jaar bij de godsdienstoefeningen te Garmerwolde het orgel kon bespelen.

Nadat Rijkens in 1809 een korten tijd ondermeester was geweest te Haren, werd hij in November van hetzelfde jaar, dat is dus op ruim veertienjarigen leeftijd, aan het hoofd van een bijschooltje te Onnen geplaatst. Een bijenhouder uit Onnen, zich eens te Garmerwolde bevindende, had n.l. zooveel behagen in den levendigen en bevalligen knaap, dat hij z'n vader voorstelde, hem mee naar Onnen te laten gaan, waar hij voor inwoning, kost en een weekloon van enkele stuivers de kinderen van hem en eenige landlieden onderwijs zou geven. De voorslag werd aangenomen en met 'n bundeltje kleeren onder den arm, 'n paar boeken en 'n dwarsfluit in den zak, vertrok hij naar het hem onbekende Onnen. Slechts gedurende de wintermaanden moest hij hier in het kleine bijschooltje de kinderen onderwijzen. Benijdenswaardig waren daarbij zijn uiterlijke omstandigheden niet; want iedere twee dagen had hij een ander kosthuis in de woningen van de menschen, wier kinderen hij onderwees en natuurlijk liet de toestand bij sommigen veel te wenschen over. Bij de arbeiders had hij het niet het minst, omdat deze er een eer in stelden, hun meester goed te onthalen en te behandelen.

Met de weinige stuivers, die hij wekelijks verdiende kon hij niets van belang uitvoeren; maar toch wist hij zich oude boeken te verschaffen, die hij in de stad bij gelegenheid voor 'n prikje wist te koopen. Want er zat werkracht en leerlust in den jongen; hij was een geboren onderwijzer, 'n vriend van kinderen, die hij nauwkeurig gadesloeg en bestudeerde, 'n persoonlijkheid, die zich zelf wist op te werken, 'n baanbreker, die in menig opzicht z'n tijd vooruit was. Later had hij lange jaren een school te Groningen, die tal van leerlingen trok en zelfs door bui-

tenlanders werd bezocht, om persoonlijk met den vermaarden onderwijzer en zijn arbeid kennis te maken. Als verteller is hij door niemand overtroffen.

Zeer groot is het aantal boeken en geschriften, afkomstig van dezen eigenaardigen man. Om te doen zien, dat hij als onderwijzer-opvoeder een voorlooper was, wijzen we er op, dat hij krachtige pogingen tot verbetering van de lichamelijke opvoeding aanwendde. Hij schreef o. a.: Practische handleiding voor lichaamsoefeningen; Staatsbelang en ouderzorg door de verbetering der lichamelijke opvoeding; Gymnastiek. Waar wij in onzen tijd ook in deze richting werkzaam zijn, kunnen we dus zeggen: niets nieuws onder de zon. In 't verleden ligt het heden.

Wel is er 'n groot verschil tusschen voorheen en thans wat betreft de schoolgebouwen. Wat 'n contrast tusschen dit simpel schoolkluisje en het prachtig schoolgebouw, dat we straks op geringen afstand zagen liggen, toen we Tuindorp passeerden. Een reuzenverschil, om het modewoord te gebruiken. Met genoegen zou een Rijkens waarnemen, dat men in die nieuwe school heeft goed ingerichte lokalen, ruime gangen, een prachtgelegenheid voor gymnastiekonderwijs met rijke keuze van toestellen, waterleiding, centrale verwarming, electrisch licht en wat verder naar de eischen des tijds kan verwacht worden. Men maakt tegenwoordig, zou hij zeggen, druk nieuwe scholen en dit alles is tot zekere hoogte uitmuntend, mits men maar in het oog houdt, dat het in de eerste plaats op de personen aankomt, dat de spijs van meer belang is dan de schotel. Het uiterlijke is ontzaglijk veel veranderd, het innerlijke is in hoofdzaak gelijk gebleven en mijn ideaal is nog niet bereikt.

We gaan nu den grintweg terug, dien we tevoren hebben gevolgd, doch slaan na het oversteken van den spoorweg links af om van een wandeling te genieten langs een mooi donker bosch, bekend als Geertsema-bosch. Daarna kunnen we, den Nieuwlandsweg of den Heereweg volgende en den Harender toren in het oog houdende, weldra weer bij onze penaten terug zijn.

Evenals bij de Middelhorst kan men ook in deze boschrijke omgeving het eigenaardige dagelijksche trekken van de kraaien waarnemen. 's Morgens trekken ze tijdig naar de kleistreken in de nabijheid van de stad Groningen, om er hun voedsel te zoeken; 's avonds als het donker wordt, keeren ze in stille vluchten naar de buurt van Haren terug, om in de welbekende boomtoppen hun slaappleatsen in te

nemen. Hoe dikwijls we dit ook hebben gezien, altijd blijft het even interessant.

HARENDERMOLEN.

De aanblik dien Harendermolen oplevert, is thans niet zoo landelijk en opwekkend als voor eenige jaren, toen hier aan de westzijde van den weg het mooie bosch van Voorveld nog aanwezig was met zijn zwaar opgaand hout en zijn bont allerlei van gevogelte. Dit groote bosch is bijna geheel verdwenen en daarmee is in de gemeente Haren, helaas, een mooi stukje natuur verloren gegaan en de provincie Groningen, zoo arm aan bosch, er nog wat armer door geworden. Gelukkig wordt in deze gemeente voor nieuwe aanplantingen zorg gedragen en waar er in den laatsten tijd zooveel boomen zijn geveld en zooveel moois is vernield, wordt er hier toch ook met kracht aan gewerkt om het natuurschoon te bevorderen en de wandelwegen te verfraaien. Harendermolen is in de omgeving rijk aan een schoone natuur met veel variatie en al is in Maart 1920 het bekende café Witteveen, tegenover het bosch van Voorveld, in vlammen opgegaan, het café Bolhuis daarnaast biedt een ruime en goed ingerichte rustplaats aan, gemakkelijk langs onderscheidene routes te bereiken. De wandelkaart van Haren en omstreken kan bij de verschillende uitstapjes goede diensten bewijzen.

In de nabijheid van Voorveld zien we op de kaart de Haaksloot aangegeven, een naam die aan een der vorige bewoners van dit buiten, den heer Haack, doet denken.

Op een koopacte uit het laatst der 18de eeuw omtrent de buitenplaats „Voorvelt in 't Goorecht onder de klokslag van Haren gelegen met deszelfs heerenbehuizinge, tuinmanswoningen, koepel en verdere getimmerden, tuinen, vijvers, lanen, bosschen en plantagen, bouw- en weidenlanden" zagen we de onderteekeningen van Scato Gockinga, Lohman, Berchuis en de Marees van Swinderen. De tegenwoordige bewoner van Voorveld, de heer Nanninga, heeft het vorige gebouw door een nieuw buiten doen vervangen.

Even ten zuiden van het café Bolhuis bij de splitsing van hoofd- en zijweg zien we de stichting Weltevreden, een rustig verblijf van eenige ouden van dagen. Op een zerk in den westelijken muur lezen we deze woorden: Geertuida Johanna Elizabeth Jullens, geboren te Groningen den 20 Januari 1797, overleden te Wijckel den 20 Octo-

ber 1865, echtgenoot van den heer Mr. Frederik Zacharias Reneman.

Door de regenten van deze stichting is in de gemeente Haren veel goeds tot stand gebracht en bevorderd, ook nog steeds in den tegenwoordigen tijd.

In de nabijheid van Weltevreden bevindt zich de plek, waar onder de deskundige leiding van den heer dr. A. E. van Giffen in het voorjaar van 1922 een overoude grafheuvel werd onderzocht en afgegraven.

Nog een weinig verder naar het zuiden, tusschen de beide wegen, vinden we de plaats, waar in vroegere tijden een standerroggemolen heeft gestaan en naar welken deze buurt den naam van Harendermolen heeft gekregen. Deze molen werd in den aanvang der 19de eeuw afgebroken om naar Haren verplaatst te worden; doch nog iets is er van overgebleven, n.l. een antieke steen, dien we hier zien in den oostelijken gevel van een huis, het voormalige molenhuis, op de wandelkaart als chercherhuis aangeduid. Kijk, het is duidelijk, dat die steen het wapen der provincie Groningen vertoont.

Het opschrift, dat bij dit wapen behoort, is eenigszins verminkt; 't is het woord *selvegarde*, van het Fransche *sauvegarde*, d. i. wacht, wachtpost, wachthuis. De heer K. ter Laan, die ons hieromtrent inlichting gaf, vermeldt, dat in het Groninger dialect zulke gebouwen *Sarries-huuden* werden genoemd, naar het oud-Fransche *sarcheor*, d. i. zoeker, kommies, chercher. De naam *sarrie* is dan ook nog in verschillende Groninger dorpen bekend; de heer K. ter Laan geeft op: Sappemeer, Slochteren, Zuidhorn, Noordhorn, Helling, Zandweer, Meeden, Leermens.

Van de chercherhuizen of sarrieschuten, indertijd door de regeering van Stad en Lande op vele plaatsen gebouwd en voorzien van het wapen van de provincie met het genoemde opschrift, is niet veel over gebleven; wij hebben althans buiten Harendermolen nooit ofte nimmer 'n gebouw met zoo'n gevelsteen gezien.

We komen nog even op het woord chercherhuis terug. De chercher was indertijd een ambtenaar van belasting, het best te vergelijken met onzen hedendaagsche kommies. Hij was meer speciaal belast met het toezicht op de heffing van de accijnsen en daarom stond er bij elken korenmolen in den regel een chercherhuis, zooals te Harendermolen ook het geval was. In vroegeren tijd stond het gemaal immers onder accijns. Wilde men koren laten malen tot vee-

voeder, waarvan een laag accijns werd geheven, dan maakte de chercher dit voor broodkoren onbruikbaar door er zand of aarde door te mengen. Voor broodkoren immers was de accijns veel hooger. Dit oude woord chercher zal wel in verband staan met het Fransche woord chercher, dat de beteekenis heeft van zoeken, onderzoeken.

Op de wandelkaart is te zien, dat de grens tusschen de kerspelen Haren en Noordlaren langs het voormalige chercherhuis en Weltevreden naar Harendermolen loopt en van hier westwaarts naar de Haaksloot ombuigt. Niet vele jaren geleden was er verschil van meening, of zeker huis op den ouden molenberg kerkelijk tot Haren of tot Noordlaren behoorde en nu is het merkwaardig, dat er in oude, kerkelijke stukken melding wordt gemaakt van een „questieuse hutte van Harendermolen.“

We lezen hieromtrent het volgende:

„Den 16 December 1754 zijn de predikant, een ouderling, en een diaken van Noortlaren als gecommitteerden van die kerkenraad met de kerkenraad van Haren broederlijk vergadert over de „questieuse hutte van Harendermolen, waarover zoo lange verschil geweest is, in liefde overeengekomen opdat er van die hutte noyt wederom verschil zoude ontstaan, op dese wijze, dat de gewesene chercher Berend Woldring en zijn huisgesin tot armoede vervallende en onderstant nodig hebbende, door de diakonen van beide gemeenten half en half zal worden ondersteund.“

De kwestie omtrent de hut aan, op of over de grens tusschen deze beide kerspelen is in liefde opgeruimd en we zouden wenschen, dat dit tevens het geval was met de kwestieuze provinciën en landen, die er zooveel in Europa zijn; doch dit laatste kon nog wel eens eenige jaren tot de vrome wenschen blijven behooren.

Het oude café te Harendermolen brengt ons een moordgeschiedenis te binnen, die zich op de Drentsche heide heeft afgespeeld.

Op zekeren dag in het najaar van 1781 gebeurde het, dat dominé Ledeboer van Hornhuizen te paard op reis ging om zijn verloofde te bezoeken, die te Schüttorf in het Hanoversche woonde. Zoo bereikte hij Harendermolen, waar hij een poosje in de herberg ging rusten. Daar bevond zich ook een Duitscher, met wien hij in gesprek raakte. In Zuidlaren trof hij dezen Duitscher weer aan. De man had een geweer bij zich en vertelde, dat hij voor een Frieschen heer een jachtveld in Drente moest onderzoeken. Den volgenden dag zou de jacht geopend worden. In-

tusschen had onze Duitscher opgemerkt, dat die reiziger te paard een gouden horloge en een goed gevulde beurs bij zich droeg. Dit had dermate zijn hebzucht geprikkeld, dat hij haastig vooruit liep om op de eenzame heide den vreemdeling af te wachten, waar hij hem met het eerste schot doodelijk trof. De moordenaar maakte zich terstond meester van het horloge en de beurs met geld. Hij trachtte ook het paard op te vangen, doch dit ging verschrift op den loop.

Eenige personen, die in de nabijheid aan het werk waren hadden evenwel het schot gehoord en het hollende paard gezien. Zij stelden een onderzoek in, vonden het bloedende slachtoffer en trachtten den moordenaar in hun macht te krijgen. Daartoe verdeelden zij zich in groepen om aldus de wegen af te zetten, die voerden naar Zuidlaren, Annen, Anloo en Spijkerboor. Het paard werd gegrepen. Niet lang duurde het, of een paar mannen zagen in de richting naar Annen iemand naderen, die een geweer bij zich droeg. Hij werd terstond gegrepen en daar men in hem den moordenaar zag, met een ketting vasgeklonken aan een kram in den muur van de nabijzijnde herberg.

Het gerecht te Assen veroordeelde den man ter dood.

Wie het museum van oudheden te Assen heeft bezocht, zal dit verhaal van den geleider hebben gehoord en ook zal hij het geweer hebben gezien, waarmede deze moord is gepleegd, een lang, ouderwetsch geweer van Moorsch model. Op de plek, waar de stervende dominé Ledeboer werd gevonden, plaatste men een houten kruis.

De ter dood veroordeelde werd geradbraakt. Barbaarsche tijden; maar of ze barbaarscher waren, in den grond der zaak, dan de tegenwoordige, durven we niet beslissen.

Door de vriendelijke bemiddeling van den heer B. van der Veen Czn. te Groningen ben ik in staat gesteld, om een afschrift te nemen van 'n heel oud vers, gemaakt naar aanleiding van den moord op Ds. Ledeboer. Het is te uitvoerig, om het geheel over te nemen, doch een gedeelte ervan moge eenig idee geven van den indruk, dien een moord in die dagen maakte. Thans zou d'z ontroering niet zoo diep gevoeld worden, nu we gewend zijn aan het lezen van massamoorden, gruwelmoorden, medelijdenmoorden en meer andere buitensporigheden, die 'n donkere schaduw werpen op dezen zoogenaamd verlichten tijd.

Gedicht op de Moordenaar van J. Ledeboer, beroepen Predikant te Hornhuizen en Kloosterburen, Moorddaadig Doodgeschoten tusschen Zuidlaren en Anloo,

den 14 September 1780. Genaamt Anton Link, Levensdig Geradbraakt tot Assen den 9 February 1781.

— — — — —
Durft gij, O! Roekelose,
Durft gij voor 't oog van Isrels Heer,
Durft gij O! Helwigt, en gij bosc:
Een zijner knechten vellen neer?

Gij, Monster dorst uw' helsche klauwen
Slaan aan een knecht van Jakobs God,
Dorst gij zijn levensdraad afhouden
Rampsalig Mens! Rampsalig Lot.

Hoe was bij u dan geen medogen
Och neen! uw' Oge niet verschoont,
Gij had een mensheid aangetogen,
Waar onder 't helsche Monster woont.

Van wien ging gij uw aard ontleenen,
Zijt gij gebaard van een Leeuwin,
Of zoogt gij monster Tijgerspeenen
Of naamt gij Bloed, voor Soogsel in?

In dezen trant volgen er nog zestien coupletten, die we maar niet zullen overschrijven.

Aan de noordzijde van het café Bolhuis kan men naar het noord-oosten een landweg inslaan, die naar Vlasoord of Vlasoor leidt, om dan verder de Gieselgeer en de Motenbrink te volgen en bij de Onnerschool op den grintweg uit te komen. Men kan ook vanuit Harendermolen den Hoogen Heereweg nemen en even voorbij het oude molenhuis den weg inslaan, die naar de nieuwe viaduct van het rangeerterrein loopt en op de Gieselgeer uitkomt. Of wel men gaat verder den Hoogen Heereweg op en slaat af naar de Appelbergen, waar men bij mooi weer eenige uren afwisselend kan dolen en rusten. Dit is een prachtig terrein, dat in het schoone seizoen heel veel door stedelingen wordt bezocht, vooral wanneer er van een vrijen dag of van een vrijen middag kan geprofiteerd worden. Een uitgezochte gelegenheid om eens recht vrij te kampeeren en aan natuursport te doen, die niet alleen het lichaam, maar ook hoofd en hart ten goede komt, die niet alleen degelijke natuurkennis aanbrengt, maar ook en vooral liefde tot de natuur kweekt. Opvoedend voor lichaam en geest. Naar buiten dus, Nederlandsche jongens en meisjes!

Niet terug naar de natuur, maar vooruit naar de natuur! dat zij de leus.

De wandeling langs de Gieselgeer geeft ons aanleiding om een oude geschiedenis te vertellen, die zich hier, naar men zegt, heeft voorgedaan en die wij uit den mond van een ouden bewoner uit deze buurt hebben opgevangen. 't Is de legende van „het witte vool” (veulen) of „het witte peerd”. Men moet die eigenlijk hooren in de volkstaal en dan van iemand, die zelf van de waarheid er van overtuigd is, omdat hij het verhaal heeft van zijn vader en die had het gehoord van z'n vader en zoo was het bewaard gebleven van geslacht op geslacht.

Lange, lange jaren geleden gebeurde het op een Vrijdagavond, dat er twee personen van Harendermolen naar Onnen gingen, waar ze woonden. De maan scheen met een flauw licht. 't Was donker in de lucht en onze reizigers stapten flink en welgemoed door; ze waren immers dit stille pad al dikwijls gepasseerd en spoedig zouden ze thuis zijn. Verbeeld je: daar voor hen midden op den weg stond een wit paard! Wat nu te doen? De eene reiziger durfde niet verder en besloot terug te keeren; doch de ander vatte moed en zei met zachte stem tot z'n makker: „Ik moet naar huis en ik moet zien, dat ik het witte paard voorbij kom. Maar hoe? Ga ik voor hem langs dan bijt hij mij; ga ik achter hem langs dan slaat hij mij; ik wil over hem heen gaan.” En de daad bij het woord voegende, beklom hij het paard, om zich aan de andere zijde neer te laten. Maar zoo ver kwam het niet. Nauwelijks voelde het dier, dat er wat op zijn rug zat, of het holde voort met een vervaarlijk gedreun, over wallen en over greppels, al verder en verder..... en nooit ofte nimmer heeft men man of paard terug gezien. Het spookdier stuift voorwaarts langs heggen en steggen, het davert steeds verder met dreunend geweld; waar blijft het? 't Ontvlucht over velden en beemden, 't verdwijnt met zijn buit; d'herinnering blijft. Men voegt er aan toe, dat het land, waarover het spookpaard voortholde, in latere jaren door andere paarden werd geschuwd; want als men 's avonds zijn paard naar dit stuk land bracht en de hekken stevig sloot, dan was toch direct het paard uit het land verdwenen en kwam men bij huis terug, dan stond reeds het paard bij de schuurdeur.

Er zullen niet veel meer zijn, die dit als waarheid aan nemen, maar toch het verhaal is bekend. Waar de gebouwen verdwijnen en men hun standplaats niet meer kent en vindt, daar houden nog de oude overleveringen stand. De

jaren trekken verder, maar wat de geest ook zaait, dat wordt niet meer vertreden, door stormen niet verwaaid.

Zie, hier staat op een geschikte plaats een rustbank aan de Gieselgeer. We gaan eenige oogenblikken zitten om van de heerlijke omgeving te genieten en wat te praten over den modernen tijd, die hier met z'n druk rangeerterrein en bijbehorende inrichtingen de landelijke stilte kwam storen en heel veel natuurschoon kwam opeischen. Het spookpaard is gevolgd door het stoompaard, waarin de dichter ziet een felle salamander, wien 't vuur sist uit den buik. Ook al 'n spook! Zoo laten we onze gedachten gaan over de fantasie, die er ligt in de oude sagen en legenden en in de gedichten van onzen tijd, om te belanden bij den cirkelgang der menschheid en hetgeen daarover door H. A. des Amorie van der Hoeven is geschreven. Juist als we ons in dit vraagstuk willen verdiepen, gaat plotseling de blik naar boven; want uit hooge regionen dringt een zwaar gebrom tot ons door en al heel gauw ontwaren we twee vlieg machines, die hoog in de lucht cirkelen en zich scherp tegen den helderen hemel afteekenen. Ze leveren een gevecht in hogere sferen, wat in figuurlijken zin geen nieuws is, maar in letterlijken zin toch wel. Als we goed toekijken, zien we misschien den val met de parachute ook en zoo komt ons gesprek op luchtgevechten en hoogtevallen en van de vlieg demonstraties, die bij Groningen werden gehouden, gaan we terug naar de oudheid, naar het vliegen van Daedalus en Icarus, ook uit het groote gebied der overleveringen. Maar — het record van Daedalus is glansrijk geslagen en ook het vallen is niet zoo gevaarlijk meer. Wij gaan vooruit!

Deze gedachte bemoedigt ons en nadat we de wandelkaart hebben geraadpleegd en den wandelstaf hebben ter hand genomen, gaan we 'n tijdlang van het prachtige panorama genieten, dat we op de ruime en solied gebouwde viaduct hebben. Wat is er toch veel moois in onze onmiddellijke nabijheid! Daarna wandelen we met vluggen tred huiswaarts, onder het genot van zonneschijn en vogelenlied. Nu geldt het: we loopen en worden niet moede, we wand'len en worden niet mat.

Glimmen en De Punt.

In het zuidelijk deel der gemeente Haren, waar de rijksstraatweg de Drentsche-A ontmoet, ligt de Groninger Punt, aldus genoemd in tegenstelling met de Drentsche

Punt, aan de overzijde der provinciale grens gelegen. Belangrijke en kostbare werkzaamheden zijn hier in den laatsten tijd uitgevoerd met het oog op verbetering van de brug en verlegging van een gedeelte van den weg.

In de nabijheid bevindt zich aan den Groninger kant het pompstation van de eerste Groninger waterleiding met de grootte filterbakken en bijbehorende gebouwen, terwijl even ten n. o. daarvan het Huis Welgelegen wordt aangetroffen, waarvan de ligging in overeenstemming is met den naam.

Nog iets verder naar het noorden vindt men de buurt Glimmen met het Huis Glimmen, dat reeds in oude stukken wordt vermeld, waar het ook Glummen of Glemmene heet.

KAPEL KERKTOREN HAREN.

Zoo lezen we, dat het kasteel, hetwelk Egbert, stadvoogd van Groningen, in het jaar 1227 te Glimmen had opgebouwd, kort daarna door de Drenten werd verwoest.

Reeds ten jare 1456 bevond zich in deze buurt een pont, om reizigers over de A te brengen, waaraan de naam De Punt zijn oorsprong heeft te danken. Men weet ook, dat zich hier vóór het jaar 1515 een brug bevond; want men vindt vermeld, dat in 1515 door de stad Groningen, aan de abdis van het convent te Assen vrijdom van bruggeld aldaar werd verleend. Verder blijkt, dat in 1529 tot herstel van die brug door de conventualen te Assen het benodigde hout werd geleverd.

Voorheen stond er aan den Groninger kant een fraai, ijzeren tolhek, waar men tol betaalde ten voordeele der stad Groningen, die als eigenares van het Goorecht ook

voor het onderhoud van dezen weg zorgde. Met den aanleg van den rijksstraatweg in 1824 is dit hek weggenomen en de tol vervallen. Daar het een fraai ijzeren hek was, is het kort daarna geplaatst voor den ingang van de Zuiderbegraafplaats te Groningen.

Een stadsrekening van het jaar 1586 maakt melding van het bedrag, voor de verhuur van de Punterbrug ontvangen: Dat wechgelt tho Punterbrugge mit een acker upt oesten van de brugge neffens een verendel wardels heft gehuijrt Lubbert van den ham een jaar lanck, angaende Michaelis anno LXXXV voer XIX daler ende V stuver.

Met „een verendel wardels” wordt bedoeld „een vierde waardeel”, nog niet lang geleden in Noordlaren een bekende uitdrukking. Mr. Boeles schrijft in zijn werk: Het stemrecht van eigenerfden (1869) het volgende:

„Te Noordlaren, de eenige gemeente waar men in het Goorecht nog ongescheiden markegronden aantreft, hebben de markegenooten, zoo van Noordlaren als van Glimmen, van ouds altoos voor ieder $\frac{1}{4}$ waardeel één stem uitgebracht, zóó dat de voor 12 vierden gewaardeerde bijv. ook 12 stemmen had.”

De beteekenis van „Michaelis anno LXXXV is: 29 September 1585.

Bij het huis, thans door de familie Bosscher bewoond, dicht bij de brug, ligt op den berm van den weg een steen met het volgende opschrift: Op den 5 Mei 1824 werd hier de eerste steen gelegd door Gustaaf Willem Baron Imhoff, in leven Gouverneur dezer provincie. Daar zien we ook de grenspaal tusschen de provinciën Groningen en Drente.

Het ligt voor de hand, dat men op dit plekje in den tijd, toen er nog geen spoorwegen waren, meermalen getuige is geweest van een blijde inkomst of van een plechtig afscheid van vorstelijke personen. Een paar voorbeelden.

Den 15den Maart 1730 werd Z. H. Willem Karel Hendrik Friso, Prins van Oranje en Nassau, komende van Groningen, in het landschap Drente als stadhouder ingehaald bij de Punterbrug en door een Commissie uit de Ridderschap en Eigenerfden plechtig ontvangen en vervolgens begeleid tot Assen.

Op den 9den October 1814 werden de Souvereine Vorst en diens Gemalin aan De Punt door een eerewacht van studenten te paard en onder aanvoering van den student H. H. Nauta tot Haren begeleid, alwaar de heer Gouverneur Van Imhoff en andere hooge autoriteiten hun opwachting maakten, trekkende nu in een luisterlijken optocht de aloude veste binnen, waar toen een aanvang ge-

maakt werd met de viering van het tweede eeuwfeest der Groninger hoogeschool.

De vrijwillige Flankeurs, studenten van Groningen en Franeker, werden hier den 30sten September 1831 op hun terugreis van den tiendaagschen veldtocht, luisterrijk begroet en verwelkomd door burgerlijke en militaire autoriteiten uit de stad Groningen. In optocht ging het door Haren, terwijl aan de Heerepoort de blijde inkomste onder toespraken en feestgejubel plaats vond.

Niet ver van De Punt vonden we in de richting naar Oosterbroek een vleeschetend plantje, vliegenvangertje of zonnedaauw (*Drosera*) en in de richting naar Onnen een orchidee (*Orchis maculata*).

LANDWEG BIJ GLIMMEN.

Wat hoogerop aan de A ligt in een rustig, boschrijk oord, waar een hert in het wild geen zeldzaamheid is, het smaakvol gemoderniseerde buitengoed De Pol, thans bewoond door den heer Willem Onnes en familie. Voorangangers van dezen waren regressievelijk de heeren Mr. Johan Herman Geertsema Wzn. te Groningen (1918), Willem Jakob Geertsema te Amsterdam (1915), Graaf Dumonceau de Bergendal te Groningen (1882), Johan Coenraad van Hasselt te Groningen (1872) en Johan Coenraad van Hasselt te Noordlaren (1862). Een kleine wandeling door een mooie, stille streek voert ons van hier langs het Besloten Veen naar De Kleine Pol en Vogelzang, waar voor eenige jaren de wedrennen werden gehouden, in Juni 1892 vereerd met een bezoek van H. M. de Koningin-

Regentes Emma, die toen met Prinses Wilhelmina een bezoek aan Groningen bracht. Velen zullen zich nog herinneren, dat in den nacht vóór dit vorstelijk bezoek een hevige storm de feesttent met bijbehooren zóó geducht teisterde, dat men eerst dacht, de wedrennen onmogelijk te kunnen houden. 't Was of natuur verbood den toegang door te drijven. Met inspanning van alle krachten en op verlangen van de Koningin-Regentes gingen toch de wedrennen door, al miste men de met zooveel zorg en moeite aangebrachte feestversiering.

Later werd het terrein voor de wedrennen van hier naar Harendermolen overgebracht en ook daar zijn ze al voor eenige jaren opgeheven.

Te Glimmen bevond zich de bekende orgelfabriek van de heeren Van Oeckelen; hun arbeid wordt thans met uitstekende resultaten voortgezet door den heer H. Thijs aldaar, die vroeger lange jaren in genoemde fabriek is werkzaam geweest.

Eens was het in de streek van Vogelzang tot Middelhorst alles bosch en heide, slechts hier en daar afgebroken door wat gecultiveerden grond rondom een eenvoudige en stille woning. Enkele namen staan daarmee in verband, zooals bijv. Bossenberg, Felland of Veldland en Witteveen, zooals de streek bij Tuindorp genoemd wordt. De naam Koelanden wijst er op, dat het vee in de lage, grasrijke vlakte aan den oostkant geweid werd, waar ook de Koelanddrift wordt gevonden, langs welken weg het vee werd gedreven.

In het midden der vorige eeuw werd Vogelzang door de markegenooten van Noordlaren verkocht aan den heer Joh. Gerh. Meddens te Groningen. Nadezen eigenaar woonden er achtereenvolgens de heeren Joseph Meddens, Josephus Johannes Meddens, Klaas Bonsema, Kurt Joch en Tiemen Brill, de tegenwoordige eigenaar.

Niet ver van Felland, in de richting naar Haren aan den grintweg, liggen de Koningskampen, ook op de wandelkaart aangegeven. Hier bevond zich indertijd Koning Willem III, om den arbeid van de studenten der toenmalige landbouwschool gade te slaan. Vandaar deze benaming.

Het gebouw, dat sedert 1 Nov. 1842 als gevolg van de colleges van den Groninger Hoogleraar Dr. H. C. van Hall als landbouwschool dienst deed en waaraan een heel stuk landbouwgeschiedenis is verbonden, treffen we een weinig ten zuiden van Haren aan, onmiddellijk aan den Heereweg. Nadat deze onderwijsinrichting in 1871 was opgeheven, deed het gebouw als woonhuis dienst tot 1923,

toen het door de gemeente Haren werd aangekocht, ten einde er de bestemming van een Vereenigingsgebouw aan te geven.

Even ten zuiden van het huis Landbouw voert de Ruiterssteeg, waaraan eenige aardige, nieuwe huizen zijn verzezen, ons naar den Luizebergsweg met de waterrijke Wolddeelen aan de westzijde, een laagveenstreek, die zich naar Paterswolde uitstrekt. Daar aan dien rustigen weg bevindt zich de oude behuizing Valkenburg, een naam, die herinnert aan het verhaal „Woelige levens.” Men verhaalt bij overlevering, dat een ruiter, die van Valkenburg kwam, iets verder naar 't noorden een vijandelijken ruiter uit Groningen ontmoette, dat ze slaags raakten, beiden doodelijk

BIJ GLIMMEN.

gewond werden en dat men ze aldus vond liggen aan den weg, die sedert den naam van Ruiterssteeg draagt.

Men wil, dat de benaming Luizebergsweg op de volgende wijze is ontstaan. Het geslacht Inn- und Kniphausen, dat aan dezen weg landerijen in bezit had, bezat in Oost-Friesland het stamslot Lutsborg en naar dien naam werd deze weg bij Haren genoemd de Lutsborgweg, hetwelk is verbasterd tot Luizebergsweg. Officiëel is thans de naam Lutsborgweg vastgesteld.

Het behoort tot het rijk der gissingen, evenals ons vermoeden, dat deze naam in verband kan staan met het veel voorkomende Loo van Lucis = bosch.

In ongeveer zuidelijke richting kunnen we verder een heel eind zoo de wandeling voortzetten, links den boomrijken Hondsrug en rechts de uitgestrekte lage landen

houdende met hier en daar een dorpstoren in 't verschiet. Ter afwisseling zien we eenvoudige woningen met bouwakkers en bloemtuintjes, malsche weiden en veenderijen, zeilende schepen op het Noord-Willemskanaal, op allerlei wijzen leven en beweging, dichtbij en veraf. Langs Voorveld, Harendermolen en Glimmen bereiken we het zuidelijke deel der gemeente, waar we in het café Bellevue of elders een geschikte gelegenheid vinden, om door het gebruik van echte Drentsche stoet en heerlijke melk weer op krachten te komen. Daarna aanvaarden we onzen terugtocht langs het Noord-Willemskanaal, waarbij we een aardig uitzicht hebben op het vischwater Sassenhein met bijbehoren.

Noordlaren.

We vinden in het zuiden der gemeente Haren, niet ver van de Drentsche grens, het dorp Noordlaren, dat in veel opzichten met Midlaren en Zuidlaren overeenkomt. Het is voor het grootste gedeelte op de oostelijke afhelling van den Hondsrug gebouwd, juist op de grens van zand en veen. Evenals Haren behoort het tot de oudste dorpen in de provincie Groningen. De eerste bewoners, die zich hier vestigden, konden over de keuze hunner woonplaats alleszins tevreden zijn. Gelegen aan een meer tusschen twee stroompjes, was hier volop gelegenheid om te visschen, terwijl bosch en heide een geschikt jachtterrein aanboden. Ook vonden zij in de boschrijke omgeving genoeg hout, om er als bouw materiaal en brandstof gebruik van te maken. De groengronden gaven aanleiding tot veeteelt, de landbouw werd op de hoogere zandgronden uitgeoefend. Hoe gunstig de ligging in vele opzichten ook was, toch bleef het een bezwaar, dat het terrein tusschen Hunze en A. te gering was voor het ontstaan van een groot dorp.

Een gevolg van de ligging aan den hoofdweg van het zuiden naar de stad Groningen was ook, dat Noordlaren evenals Haren, meermalen overlast kreeg van woeste krijgshelden, die op Gruno's veste aanrukten of na een mislukten aanval terugkeerden en dan hun woede en teleurstelling op de landelijke bevolking koelden.

Mijn vriend T. Kool te Noordlaren, die mij bereidwillig verschillende bouwstoffen voor deze beschrijving heeft verstrekt, deed in den Groninger volksalmanak van 1917 een opgave uit de „Rekeningen van de opkomsten der kercke te Noordlaren”. Daaruit blijkt, dat de Munstersche troepen in 1672 bij dit dorp den oogst vernield of geroofd

hebben; want de rekening van dat jaar vermeldt: „Door den oorlooch zijn van de landen niet gewonnen.”

In December 1516 werden de dorpen Noordlaren en Zuidlaren geplunderd en gebrandschat door een bende van ongeveer 1700 man, afgezonden door den Hertog van Gelder. Deze woestaards trokken verder naar het Westerkwartier en vervolgens naar het zuiden, totdat zij in Twente het einde van hun rooftocht vonden.

Dat Noordlaren een oud dorp is, blijkt ook uit het kerkgebouw, hetwelk ongeveer in de 12de eeuw moet gesticht zijn. De toren werd omstreeks het jaar 1300 gebouwd. Evenals bij den ouden toren te Haren zijn de dubbele muren met een mengsel van zand, kalk en keisteen opgevuld. Het valt te betreuren, dat in de vorige eeuw de kerk werd bepleisterd. Ook te Noordlaren is de toren met het uurwerk een eigendom van de burgerlijke gemeente.

Zooals we reeds mededeelden, waren de Hervormde Gemeenten van Haren en Noordlaren eerst gecombineerd en werden ze gescheiden, toen Brucherus predikant was. Na dezen zijn de volgende predikanten te Noordlaren werkzaam geweest:

- 1644—1647 Wilhelmus Alstorpius, vertr. naar Deventer.
 1647—1668 Albertus Bieruma, overleden.
 1668—1715 Johannes Munckerus, overleden. Dezen werd in 1704 als medeleeraar toegevoegd zijn neef Lubbertus Munckerus, die in 1712 is overleden.
 1715—1720 Anthonius Schucking, vertr. naar Zuidlaren.
 1721—1728 Franciscus Frederikus Folckers, vertr. naar Groningen.
 1728—1730 Jan Frederik van Oostbroek, vertr. naar Hoogezand.
 1730—1734 Matthias Engelberts, vertr. naar Meeden.
 1735—1742 Frederik Henr. Havingha, overleden.
 1743—1759 Adam Pirius, overleden.
 1761—1769 Hermannus Beekhuis, vertr. naar Oostwedde.
 1769—1776 Wijbrand Verweij, vertr. naar Ylst.
 1777—1779 Fiddo van der Veen, vertr. naar Pieterburen.
 1779—1781 A. R. Sijlman, vertr. naar Middelbert.
 1781—1785 Lambertus Vos, vertr. naar Zuidlaren.
 1785—1787 Berend de Roos, vertr. naar Noordbroek.
 1787— C. Grootholtman, overleden.
 1803—1808 H. G. Bukhuis, vertr. naar Stapelmoer.
 1808—1812 Izaäk Sannes, vertr. naar Noorddijk.
 1813—1815 Georg Hendrik Hein, vertr. naar Bellingwolde.

- 1815—1815 Idzard Tinga, vertr. naar Bellingwolde.
 1818—1824 Joh. Philippus Riedel, vertr. naar Eenrum.
 1825—1827 Pieter Boeles, vertr. naar Noorddijk.
 1827—1829 Hendrik de Cock, vertr. naar Ulrum.
 1830—1832 A. T. van der Tuuk, vertr. naar Middelbert.
 1833—1860 Berend Eissen Boelman, emeritus.
 1861—1897 Albertus Gerrit Rijkens, emeritus.
 1898— heden Wiggebold Hulsbergen.

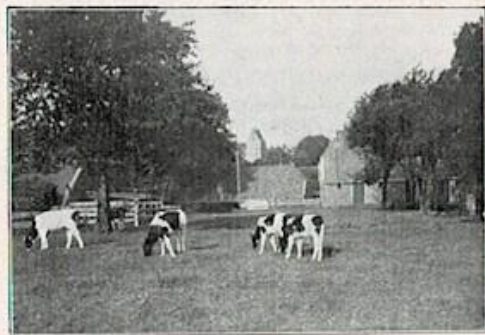
In een Register der Predikanten in de stad Groningen, uitgegeven in 1764 door Jacob Bolt, „Boekverkoper te Groningen tegenover 't Stadhuis”, wordt melding gemaakt van het treffend overlijden van genoemden Jan Frederik van Oostbroek, achtereenvolgens predikant te Noordlaren, Hoogezand en Groningen.

Jan Frederik van Oostbroek (zoon van wijlen Gerhard van Oostbroek, in leven predikant op 't Zandt en aldaar den 21 October 1721 gestorven) beroepen van 't Hoge-zand in 't Goregt den 15 December 1748 en bevestigd op den 26 Januarij 1749 (doende dees Eerw. zijn Intree-rede uit Joh. 21 vs. 17) en zijn afscheids of laatste Predicaatsie bij deze Gemeente in Peperstraat Gasth. uit Eph. 5 vs. 15 op den 23 Julij 1752; als wanneer zijn Eerw. (na nog eene ernstige Predic. gedaan te hebben) in 't laatste Gebed op de Predigstoel nedersigende den geest gaf, oud zijnde 50 jaren en 7 dagen.

We bezoeken het lieve en stille dorpje op een mooien dag en genieten in de omgeving van verschillende landelijke wandelwegen. Volgen we den weg naar Zuidlaren, dan hebben we, zoodra we buiten het dorp zijn gekomen, in oostelijke richting een aardig uitzicht, dat aan een landschap doet denken aan een onzer groote rivieren. Gaan we naar den Oostpolder en plaatsen we ons op den dijk aan den noordkant van het Zuidlaarder meer, dan doet zich in alle richtingen een verrukkelijk panorama aan ons voor. Naar het zuiden verrijst aan de overzijde van het meer het boschrijke Zuidlaren. Naar het noorden zien we over de uitgestrekte grasvlakte de stad Groningen. We wandelen naar de esch aan de westzijde van het dorp en houden halt bij een hunnebed, het eenige, dat zich in de provincie Groningen bevindt. Nu denken we aan het grijs verleden en van dit eeuwenoude grafteeken dwalen we af naar Luna met de pyramiden en het graf van den alom-vermaarden koning Toetankamen of familiaarweg koning Toet. Nadat we op den esch nog een paar veentjes hebben gezien, bezoeken we op het noordelijk deel de in 1870 hier aangelegde begraafplaats. Voor dien tijd werden de lijken

ter aarde besteld bij de kerk. Op dit oude kerkhof bevindt zich de grafkelder van de familie Van Swinderen, waarin den 24sten December 1912 werd bijgezet het stoffelijk overschot van Jhr. Mr. P. J. van Swinderen, vice-president van den Raad van State.

In de onmiddellijke nabijheid van Noordlaren ligt het Zuidlaarder Meer, dat oudtijds den naam van Noordlaarder Meer, heeft gedragen. Het biedt door zijn ruime oppervlakte (ongeveer 725 H.A.) een mooie gelegenheid aan om te zeilen en te roeien. Bij gemiddelden waterstand is de diepte ruim 1 M., nergens meer dan 1.8 M., terwijl aan den oostkant een gedeelte voorkomt, waar de diepte niet meer dan 4 à 5 d.M. bedraagt. Daar is de bodem tevens

BIJ NOORDLAREN.

hard en zandig, zoodat deze kant een geschikte gelegenheid om te baden aanbiedt.

Evenals het Winschoterdiep en het Drentschediëp bevat dit meer weinig visch, een gevolg van het fabriekswater uit de veenkoloniën. Het water in het meer vertoont bij afwisseling een verschillenden tint, wat voor een deel komt door verschillende bewolking, voor een ander deel door de micro-organismen, die in het water leven.

In de omgeving van Noordlaren kunnen we weer aardige wandeltochten organiseren, waarbij onze kaart goede diensten kan bewijzen. Zoo kunnen we gaan langs den Kogelvanger, om het bosch wandelen, door de Westert heen het Besloten Veen bereiken, om bij Blankeweer op den grintweg uit te komen.

Het stille en rustige Blankeweer heeft ook woelige tij-

den gekend. Voorheen immers was het een sterkte, in het jaar 1400 aangelegd door Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, ten einde meester te blijven van den doortocht tusschen het Zuidlaarder-meer en het Hoornschediëp en tevens om Drente tegen de strooptochten der Groningers te beveiligen.

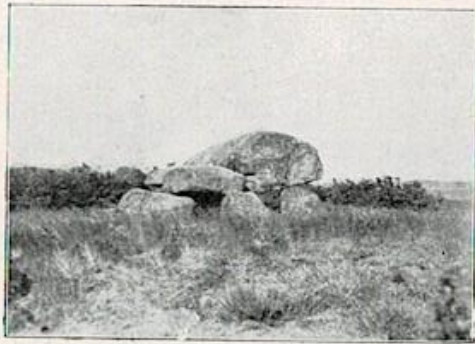
In 1505 heeft Edzard, graaf van Oost-Friesland, niet ver van hier een sterkte opgeworpen, die den naam droeg van Weerdenbras, nog op oude kaarten te vinden. Het in den omtrek wonende landvolk werd met geweld gedwongen, om er aan te werken. De benodigde steenen werden van de omliggende huizen gehaald. In 1506 kwam er een Saksische bezetting in deze schans. De Saksen, die hier gelegerd waren, beproefden in 1514, of zij de stad Groningen van haar beschermheer, graaf Eduard, konden losmaken; maar dit gelukte geenszins, zoodat hertog Georg de zaak moest opgeven en de Groningers zich in het jaar 1516 bij verdrag van de schans meester maakten, die toen door hen werd geslecht. Thans blijkt nog, dat er sporen van verdedigingswerken te zien zijn in het Besloten Veen bij De Pol, terwijl ten oosten van Blankeweer het zoogenaamde Bolwerk werd aangetroffen, tusschen Vogelzang en de Kampsteeg. Daar stond ook eens een burcht, Blankenburg genaamd.

In de meermalen bij de beschrijving van Haren genoemde kroniek lezen we, dat de Oost-Friesen het in 1505 gebouwde kasteel uit spot en schimp Weerdenbras noemden. Wat bedoelden ze met dien naam? Prof. Kluyver deelt mede, dat bras in dien tijd de beteekenis had van gespuis, geboefte en dat een naam dikwijls in imperatieven vorm werd gegeven, om bijv. een versterking aan te duiden. Daarmee is de beteekenis van Weerdenbras niet meer onduidelijk.

In het woordenboek van A. I. van der Aa wordt aangaande Noordlaren medegedeeld, dat de oogsttijd er onderling wordt overlegd en dat de tijd van gezamenlijk beginnen en eindigen er door de dorpsklok wordt aangekondigd. Daarbij had ook melding kunnen worden gemaakt van „het boerhoorn“, een overblijfsel uit vroegeren tijd, dat hier tot ongeveer 1875 heeft stand gehouden en dus nog in de herinnering van de oude Noordlaarders voortleeft. De overblijfselen van de oude verdeeling in marken nemen in de gemeente Haren van Noordlaren tot Helpman geleidelijk af.

Wegens de verspreide ligging van de landerijen der verschillende eigenaars en het gemis van geschikte wegen

moest er overleg worden gepleegd, wanneer men met de werkzaamheden op het veld zou beginnen. Had iemand hier en ginds een stukje grond in eigendom en verkeerden zijn burens in hetzelfde geval, dan moest men immers wel de handen ineenslaan, om de producten langs de verschillende perceelen te kunnen vervoeren. De een kon zijn land niet bereiken, of hij moest het gebied van een ander passeeren. Werd er dan gemeenschappelijk overleg noodig geacht, dan werd er op „het boerhoorn” geblazen, om de belanghebbenden tot een vergadering in de open lucht bijeen te brengen. De werkzaamheden werden dan voor alle dorpsbewoners gelijkmatig vastgesteld, bijv. bij het blazen om zes uur 's morgens moest de arbeider naar den boer

HUNNEBED BIJ NOORDLAREN.

gaan; om zeven uur moest het ontbijt afgeloopen zijn en dan moesten de werkzaamheden een aanvang nemen; om tien uur schofttijd; om twaalf uur middageten; om twee uur begin van het middagwerk; wie na acht uur 's avonds (holdert) de zeis scherpte, werd beboet. Dit alles behoort tot de geschiedenis en door verkavelingen zijn de landerijen meer practisch onder de eigenaren toebedeeld geworden. Genoemde instelling droeg den naam van „het wilker” (willekeur).

Van ouden datum is ook de geschiedenis aangaande een Noordlaarder schoolmeester, vermeld in den Groninger volksalmanak van 1911. Daar wordt gesproken over de toepassing van de koepokinenting, ruim een eeuw geleden, waarbij de regeering werd geholpen door predikanten, geestelijken en schoolmeesters. Werd uit den aard der

zaak de inenting verricht door de geneesheeren en wondhealers, in Noordlaren daarentegen, welk dorp door een arts moeilijk te bereiken viel, belastte de meester zich met dit werk. Eerst wist hij door bondige weerleggingen de tegenstanders tot zwijgen te brengen en toen begon hij zelf met inenten. Zelfs uit de nabijgelegen dorpen kwamen de gegadigden, totdat hij allen onder handen had gehad. In Noordlaren werd niemand meer aangetroffen, of hij was ingeënt. De vaccineerende onderwijzer werd toen bejubeld, thans zou hij worden gestraft; zoo wordt alles in de lijst van zijn tijd beschouwd en beoordeeld.

We willen nu nog iets vertellen van de hoogste autoriteit in Noordlaren en wel het navolgende:

Als de hooged. heer raadsheer De Drews kerckvoogd en Johannes en Lubertus Munkerus predikanten en Jan Sibering en Jan Heming medekerckvoogden waren en Albert Hundricken en Warmelt Kruse volmachten waren is deze klokke vergooten door mester Tittie Gooszens en heeft mij gegooten op dit pas, als hij noch vreier was, anno 1712.

De vorige klok droeg een opschrift in het Latijn: Dum trahor audite Voco vos ad gaudia vitae, d.w.z. Luistert wanneer ik aangetrokken word; ik roep u tot de vreugde des (eeuwigen) levens.

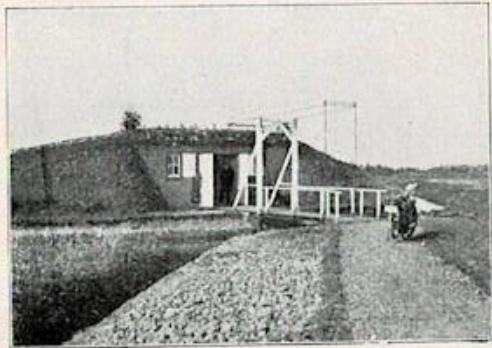
Naar Paterswolde.

Van uit Haren is Paterswolde langs onderscheiden mooie wandelwegen te bereiken, bijv. over Glimmen, Oosterbroek, Hooghullen, Vosbergen, De Duinen en Lemferding; een route, die door de kaart als bondswandelweg is aangegeven. Wij kiezen voor deze gelegenheid een andere richting en slaan bij het gemeentehuis van Haren den Meerweg in, nadat we ons wederom met wandelkaart, botaniseertrommel, met schetsboek, insectendoos en kijker hebben gewapend; want als we hier eenigen tijd rondolten, dan vinden, we evenals aan de oostzijde van het dorp, allerlei merkwaardigs.

Weldra hebben we langs een afhellenden weg, we verlaten immers den Hondsrug, het Noord-Willemskanaal, bereikt, verder noordwaarts ook onder den naam van Hoornschediep bekend. Het vormt een verbinding tusschen Groningen en Assen en werd van wege een Maatschappij gegraven. In het jaar 1861 werd het voor de scheepvaart geopend, toen de directie bestond uit de heeren J. Cardinaal, J. Homan en H. O. Feith. In 1890

waren directeuren en de heeren Jhr. Mr. J. R. van Iddekinge, Mr. H. O. Feith, en Jhr. C. H. Quintus, terwijl de tegenwoordige directie gevormd wordt door de heeren C. A. van Fenema, Mr. S. C. H. Romkes en Jhr. J. Hora Feith.

Het kanaal heeft een lengte van 28 K.M. en bezit vier schutsluizen. De bodem helt af van het zuiden naar het noorden, zooals ook blijkt uit den loop van de Drentsche A, hier bekend als het Oude-diepje, dat voor een deel in het kanaal is opgenomen (gekanaliseerd), voor een ander deel er langs kronkelt. Wie gaat wandelen langs den Hoornschendijk, kan gemakkelijk den slingerenden loop van het oude riviertje volgen.

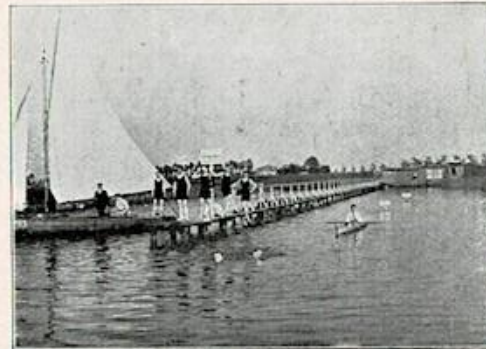

INGANG ZWEMBAD.

De eerste van de vier sluizen bevindt zich te Assen, waar het hoogteverschil van den waterstand 2.5 M. bedraagt. Bij de tweede sluis bedraagt dit ook 2.5 M., bij de derde 3 M. en bij de vierde, te Groningen, 3 M. Hieruit blijkt, dat Groningen 11 M. beneden Assen ligt. Tengevolge van deze helling legt een sneltrein (onder overigens gelijke omstandigheden) het traject Assen-Groningen iets vlugger af dan het omgekeerde traject Groningen-Assen. Daar er bij het schutten telkens water van een hoger naar een lager pand afvloeit en men niet altoos over een voldoende watermassa kan beschikken, bevindt er zich bij elke sluis een stoomgemaal, door middel waarvan men het noodige water van een lager pand kan opmalen. Evenals de Drentsche hoofdvaart lijdt ook het N.-W.-kanaal bij-

wijken aan waterarmoede; maar op sommige tijden is het geval omgekeerd en is de wateraanvoer uit de provincie Drente overmatig groot.

We bevinden ons hier in een laagveengebied. Enkele jaren geleden was het hier een bare zee gelijk; het water bedekte den geheelen Meerweg (kunstweg naar Paterswolde) tot dicht aan de voormalige Havenstraat te Haren, dat hoog en droog op den Hondsrug in veiligheid lag. Boomen, schuttingen en gebouwen staken mistroostig boven de watervlakte uit. De communicatie werd door schuiten en bootjes onderhouden. 't Was een droeve aanblik, die den wensch deed ontstaan, dat door een afdoende verbetering

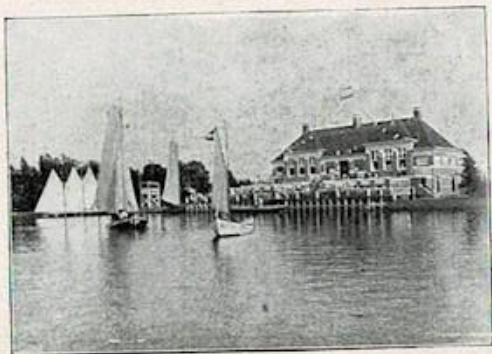
BADHUIS.

in den waterafvoer voor de toekomst een herhaling van zoo'n watersnood werd voorkomen. Het is veel langer geleden, dat we in dezelfde landstreek zagen, hoe men met scheepjes en pramen over de watervlakte voer, om het hooi, dat stond te drogen, zooveel mogelijk nog te behouden door het op te vissen en naar huis te brengen.

Men kan noordwaarts langs het N.W.-kanaal een eind wandelen en langs de Voslaan, aldus genoemd naar een vorigen bewoner alhier, den Heereweg bereiken, om dan verder naar Haren terug te keeren. Ook kan men de route langs dit kanaal zuidwaarts nemen en dan bij Glimmen of wat eerder naar den Heereweg afslaan. Op onze wandeling naar Haren wordt dan de aandacht getrokken door tal van nieuwe gebouwen, de gemeentelijke begraafplaats, de voormalige tuchtschool, het reeds genoemde huis Land-

bouw, thans het gemeentelijk Vereeningsgebouw, het huis van den notaris, het Juliana-park, de Terborg-steeg, waarna we weldra de kom van het oude dorp hebben bereikt.

Thans bezoeken we een plekje aan het N.W.-kanaal tegenover de Overvaart, waar nu geen overvaart meer plaats heeft. In het voorjaar bloeit hier in rijken overvloed het kievitsbloempje (*Fritillaria*), dat in ons vaderland slechts op enkele plaatsen wordt gevonden. Het lage weideland er naast is in dien tijd van het jaar heelemaal geel van al de dotterbloemen, die er welig tieren. In dezelfde buurt, iets verder naar Paterswolde, vonden we op 'n donkeren avond onder het gras glimwormen, die zich

CLUBGEBOUW.

gemakkelijk lieten vangen en thuis nog eenige dagen hun lichtend vermogen behielden. We zouden meer van de flora en van de fauna uit deze buurt kunnen vertellen, maar houden ons liever aan de bekende raadgeving: zelf moet ge 't zien en zelf moet ge 't vinden.

We hebben ons tolgeld betaald, wandelen den Meerweg verder op en zien het Paterswoldsche-meer rechts van ons. Dit meer is in den laatsten tijd door vervening, door uitbaggering ontstaan. Op de bekende kaart van de provincie Groningen door Beckeringh komt het niet voor en in het meergemelde woordenboek van Van der Aa (1847) lezen we, dat er zich bij Paterswolde onderscheidene lage veenderijen bevinden. Bovendien hebben we bejaarde personen gesproken, die zich wisten te herinneren, dat men te voet door de baggerstreken kon gaan,

waar thans zich het meer uitstrekt. Ook is het nog merkbaar, naar ons werd gezegd, dat er op het grootste eiland, Heemstede genaamd, eens een huis moet hebben gestaan. De geschiedenis herhaalt zich; want thans zien we in het noordelijk deel van het meer een nieuw huis, dat den gepasten naam draagt „In 't Riet" en waar het op sommige tijden heel eenzaam, maar ook heel mooi moet zijn.

Willen we een bad nemen, dan vinden we hier in deze nieuwe, ruime Badinrichting aan het meer een uitstekende gelegenheid.

Iets verder, even deze oude, lage woninkjes voorbij, zien we de Paalkoepel, die ons doet denken aan den energieke Groninger J. E. Scholten, wiens naam in ruimen

„VENNE" TE DE PUNT.

kring aan tal van nuttige werken en instellingen is verbonden, ook aan den weg, dien we thans bewandelen, ook aan het Clubgebouw dat we iets verder van den weg ontmoeten.

Een verrukkelijk uitzicht heeft men hier over het meer en verder over het landschap, dat zich langs den horizon als een prachtig panorama ontrolt: eenig is de aanblik over de uitgestrekte vlakte naar het noorden, waar onder een wazige lucht de stad haar huizen, torens, fabriekschoorsteenen en andere bouwwerken verheft. Vooral bij ondergaande zon, wanneer het wegstervende licht allerlei tinten toovert op de wolkgevaarten in het westen, wordt men niet moede, dit veranderende kleuren- en vormenspel te bewonderen. We kunnen ons voorstellen, dat de vreemdeling de „luchten" van Nederland roemt en ze op

het doek tracht over te brengen. De kunst is een mensche-lijk pogen, de natuur is een Goddelijk ziedaar!

Zooals de volksetymologie den naam Middelhorst in Middelhorst heeft veranderd, heeft men den naam Potterwolde, afkomstig van den Groninger familienaam Potter, verbasterd tot Paterswolde.

Westwaarts van den Meerweg bevindt zich het Friesche-veen, dat met z'n schilderachtige partijen, z'n flora en fauna, een bezoek overwaard is en waar in de stilte der omgeving volop natuurgenoet is te vinden.

Ook het noorden van Nederland heeft zijn moois. Over de grenzen is het anders dan hier, maar wie zal beslissen, of het daar mooier is? Dat hangt af van verschillende

AAN HET PATERSWOLDSCH MEER.

factoren; want de indruk, dien de buitenwereld op ons maakt, hangt af van de gesteldheid onzer binnenwereld. De wijze, waarop men ziet, is van meer belang dan de hoeveelheid, die men te zien krijgt; niet het vele is goed, maar het goede is veel. Zie, deze vlinder voor onzen voet is anders dan de bloem, waarop hij zich neerzet; maar wij weten niet, wie van beide het mooist is: wij bewonderen ze in den glans van één en dezelfde zon. 't Is dikwijls het vreemde, dat treft en een diepen indruk maakt, zooals bijv. Henry Havard in „De bedreigde grenzen” enthousiast is over het mooie van verschillende deelen van ons vaderland.

Zoo pratende wandelen we nog iets verder door tot het hotel „De twee Provinciën”, behoorende tot de gemeente Haren en zich uitstrekkende aan de gemeente Eelde. 't Is

onze Rubicon. Nadat we buiten een kop thee hebben gebruikt, keeren we per zeilboot naar Haren terug. Langs de eilandjes, die wel de Oranje-eilanden worden genoemd, bereiken we na een heerlijk tochtje den oost-oever van het meer en weldra staan we aan den Hoornschen-dijk, dicht bij een klein huisje, dat als school dienst heeft gedaan. Ja, als school! al lijkt het vreemd. In het jaar 1836 werd het als zoodanig in gebruik gesteld; doch 't schooltje werd ook weer opgeheven na verloop van jaren, zeer tegen den zin van de dijkbewoners, en de onderwijzer werd aan de Harender school overgeplaatst. Er leven hier nog menschen, die dezen opvoeder der jeugd gekend hebben.

Het buurtschooltje, dat zich vroeger aan den Hoornschen-

OP HET MEER.

dijk, niet ver van de Overvaart bevond, werd spoedig na de invoering van de onderwijswet van 1857 opgeheven, n. l. bij raadsbesluit van 30 Juli 1859, terwijl in het daaropvolgende jaar de school te Haren aanzienlijk werd vergroot.

In het jaar 1861 werd het buurtschooltje gesloten en de onderwijzer, H. Kampenga, aan de school van Haren overgeplaatst. Door dezen maatregel werd het aantal scholen in de gemeente Haren van zes op vijf terug gebracht.

De naam Hoornsche-diep wordt in verband gebracht met het woord horn, dat hoek of bocht beteekent. Men beweert n.l., dat er in vroegere eeuwen even noordwaarts van de Dilgt een klooster heeft gestaan aan een bocht van het riviervak de A. het klooster van Maria-ten-Hoorn of

op-de-Hooine (Horn), dat korten tijd na de Spaansche beroeringen werd gesloopt.

Evenals aan de oostzijde van Haren zien we ook hier aan de westzijde een menigte vogels, die gaarne de watervlakten en madelanden bezoeken, beminnaars van stilte en eenzaamheid. Zoo zien we hier bijwijlen roerdomp, schollevaar, fuut, ijsvogeltje en meer andere gevederde reizigers, die zich zelden aan den volke vertoonen, terwijl kievit, leeuwerik, grutto, snip, tureluur, wulp, meeuw, sterentje en veel meer vrienden van weide en water hier in grooten getale worden aangetroffen, waarbij 't geen wonder is, dat zich ook roofvogels vertoonen, die men af en toe in bidende houding boven het veld op een prooi ziet loeren.

OP HET IJS VAN HET PATERWOLDSCH MEER.

Niet lang geleden had een liefhebber van visschen, de heer H. van der Veen, in het water van de Wolddeelen een zetlijn geplaatst. Het geluk was hem bijzonder gunstig, want aan zijn aas ving hij 'n visch en aan dezen visch ving hij tegelijk een aalscholver, die als 'n merkwaardigheid aan het museum voor nat. historie te Amsterdam werd opgezonden.

Dicht bij de Overvaart, aan de oostzijde van het N.W.-kanaal, gaan we over een voetbrug en vervolgens langs een pad door eenige stukken weiland naar Haren terug, dat we in de nabijheid van het hotel Horst bereiken. Hier vinden we gelegenheid, om gezellig wat uit te rusten en de plannen voor 'n volgende excursie te bespreken. Afwisseling biedt zich genoeg aan en waar we komen, daar zullen we voldoening vinden; er is nog veel meer te zien en te

genieten dan wij op onze wandelingen hebben waargenomen en vermeld. We denken met genoegen aan de uitstapjes en wandelingen terug, die we hier in den loop van vele jaren hebben ondernomen en — de beste proef op het genot is de herinnering.

Wij hopen, dat de vermelding dezer wandeltochten er toe zal bijdragen, om de belangstelling in de schoone en bloeiende gemeente Haren te verhoogen en dat onze vingerwijzingen velen zullen opwekken, om eens hier te komen en uit eigen oogen een en ander te gaan zien.

Wandelaar of fietser of toerist, wie ge ook zijt, indien ge van natuurschoon houdt, bezoek dan ook eens dit gedeelte van Nederland, dat nog lang niet genoeg bekend is en diens gevolg ook niet genoeg bezocht wordt. Wordt het bekend, dan zal het worden bemind.

Taal en gebruiken.

Het is niet alleen het uiterlijke van een landstreek, dat mettertijd 'n heele verandering ondergaat, ook de taal, de zeden en de gewoonten zijn thans niet meer zooals vroeger. Dat alles leeft en groeit. Met het land verandert ook de bevolking.

In de Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde, inzonderheid van de provincie Groningen, lezen we het volgende van Dr. G. Acker Stratingh.

„Van het Goorecht is het genoeg bekend en aangewezen dat het, evenals de stad Groningen, voormaals tot Drenthe behoord heeft en er bij het volk de taal van dit landschap is en nog meer of minder wordt gesproken. Ik kan er een proefje van geven in een gesprek tusschen eenige jongelieden uit Haren over een zoogenaamd spinmaal of spinstergezelschap aldaar te houden, als zijnde deze bijeenkomsten ook bijzonder eigen aan Drenthe.

Gesprek tusschen Pieter en zijn kameraden, elkander op straat ontmoetende.

Pijter: Gouden aavend jongens!

Anderen: Ook gouden aavend!

Pijter: Er zin van aavend weer spinsters.

Anderen: Waar zoo?

Pijter: Bij Knellies Geessien: ik geleuf, dat er wellen stuk of vieftien zin, ook nog al gounend, dij geel achter de ooren binnen, zooals 'k zijn heb (meisjes, die gouden oorijzers dragen).

Job (Jakob): Ons klainknecht zee van aavend onder 't vouren, datt er ook ijn hyl koppel op Haardermeulen was, maar daar gaan we nijt hen.

Anderen: Nee, maar wanneer suf we naar Geessies hoest?

Pijter: Dommee, tegen zeuven uur. Maar ik wijt wel, dat Jan Loeks Jan van aavond nijt weer bij Pauls Grijt zal.

Ait (Eite)): Dat kan nijt meer helpen. Dij kan veul te lienig praaten met zijn smeerige tong. Als ik dij raaden zal, begun er dan nijt met, anders lops een paar blaauwe scheenen: want dit is al te wied hen.

Job: Dat leuf 'k ook, 'k wijt nijt waar 'k 't lest heurt heb, 'k leuf dat onze boer zee, dat 't klaar wark was.

In dit gesprek van vroeger, zooals Dr. Acker Stratingh het weergeeft, wordt melding gemaakt van spinmalen en van oorijzers. De eerste zijn hier al langen tijd uit de mode, de laatste komen in Haren niet meer voor dan alleen bij sommige bejaarde vrouwen. En wat de taal betreft, we hebben menig gesprek in het dialect met aandacht gevolgd, en kunnen constateeren, dat ook hierin wijziging is waar te nemen.

Ja zelfs, de volkstaal wordt meer en meer beschouwd als iets minderwaardigs, als 'n „platte" taal, die bij de algemeene zucht naar „hooger" met meer ouderwetsche dingen gedoemd is om te verslijten, te verdwijnen. Goed genoeg, om door 'n taalvorscher als K. ter Laan te worden opgeborgen in een Woordenboek, zooals men antieke kleedingstukken en allerlei voorwerpen in een museum bewaart. Niet meer dan 'n vulgair patois.

Ook gebruikt men in vergaderingen en op het tooneel oude kleederdrachten, zeden, gewoonten en dialecten als vertooningen, als rariteiten of jeugdherinneringen; men vermaakt er zich mee en kan er hartelijk om lachen, allemaal symptomen, die, naar het mij voorkomt, wijzen op stulptrekkingen van het afgeleefde.

Toevallig hoorde ik eens eenige Harender kleuters tot elkaar zeggen: „wij willn aaltijd ollans praatn", en dan krijgt men dat origineele Groningsch-Hollandsch, door Geert Teis meermalen zoo geestig op de kaak gesteld. Intusschen gaat zoo het oorspronkelijke, het plaatselijke, het geïsoleerde zachtjesaan, maar zeker verloren: hoe meer de bevolkingen zich vermengen, hoe meer assimilatie er op allerlei gebied plaats vindt en hoe verder het nivelleeringsproces doorwerkt.

In de Oudheden van Goorecht en Groningen wijzen Ypey en Feith er ook op, dat de taal in het Goorecht veel

meer overeenkomt met die in Drenthe, dan met die in de Groninger Ommelanden. De eerste bevat meer Saksische, de laatste meer Friesche elementen. Zij wijzen daarbij op de Friesche eigennamen voor mannen en vrouwen, die veel tusschen Lauwers en Eems, doch heel weinig in het Goorecht gehoord worden. Hoe nader men aan de tegenwoordige provincie Drenthe komt, zeggen deze oudheidkundigen, hoe minder die namen voorkomen, zoodat er te Haren, één uur van Groningen gelegen en in het daaraan grenzende Noordlaren, bijkans geen één bewoner voorkomt, die zulk een naam draagt. Zoo ontmoet men in het geheele Goorecht doorgaans geen Atse, Boote, Doeke, Else, Fokke, Garrelt, Heere, Jetse enz. Een groote lijst van zoodanige oude Friesche eigennamen is door den Hoogleraar E. Wassenbergh uitgegeven in zijn Taalk. Bijdragen tot den Frieschen tongval.

Vele Friesche familienamen eindigen op a, zooals Woudstra, Zandstra, Veenstra, Meerstra, Troelstra (van Ter Oele), Eisinga, Hiddinga, Burmania enz. Deze uitgang heeft de beteekenis van een genitief, een afkomst of herkomst en dezelfde beteekenis ligt in den Saksischen uitgang -ink, -ing, of inge, welke herhaaldelijk voorkomt bij de geslachten van het voormalige Drentherwolde. Slaat men hier het oude doopboek op, dan leest men b. v. Abbering (Abbring), Ebbinge, Bennink (Benninge), Wiggerink, Hoitink, Alting, Paping, Hoving, Vrieling, Woldring, Rummerink, Baving, Daling, Beerling, Peuling, Buining, Zwaving, Hemsing, Heuving, Eissing, Buiting, Spaling, Odding, Sissing, Heiting, enz. Vele van deze zoo voor de hand overgeschreven familienamen worden nog dagelijks in Haren vernomen.

Vroeger bleek de overeenkomst van Goorecht en Drenthe ook uit de talrijke vrouwennamen, die op ien eindigen en die veel in het oude doopboek van Haren worden gevonden, zooals Trientien, Aaltien, Albertien, Fennechien, Geesien, Hinderkien, Mettien, Wendeltien, Jantien, enz.

Evenals de voormalige gebruiken en kleedingstukken raken ook deze namen meer en meer in onbruik; bij het geven of bij het vervormen van namen wil de tegenwoordige mode andere klanken, het liefst een beetje à la Française.

Wij hebben in Haren wel 's hooren spreken over oude stokleggersbrieven, speciaal wanneer het ging over het mijn en dijn bij grondbezit, over den loop van een voet-

pad, een haag, een zwetsloot of zoo iets. Dit leggen van den stok geschiedde oudtijds bij het sluiten van een koop; 't was dus 'n ceremonieele bevestiging, 'n soort van handslag, zooals nog in den handel plaats heeft. In 'n koopacte van 20 Juni 1797 lezen we bijv. het volgende:

In oorconde der waarheid en tot vestenisse deezes is hiervan in mijn presentie de stok gelegd en opgenomen naar manieren van 't Selwerder Landrecht gebruikelijk in presentie van drie Erfgezetenen deszelven Gerichts als waren Dr. O. G. Veltman, de Gezworen Bysitter Rudolf Rummerink en de Schultes J. Rummerink.

't Zou prettig zijn, nog wat op dit terrein te grasduinen; maar we moeten ons beperken. Wie tijd en lust heeft, ga zelf eens waarnemen en onderzoeken en daarna een vergelijking maken tusschen het Goorechter dialect en de dialecten in de overige deelen van de provincie Groningen. „De dialecten”, zegt Dr. Jac. van Ginniken, „zijn geen verachtelijke paria's, maar als de natuurbloemen van het vrije veld, de meest gezonde, minst verzwakte afstammelingen van de taal onzer vaderen.” Daarom spreekt hij ook van de Regenboogkleuren van Nederlands taal.

Allerlei oude benamingen in de gemeente Haren die betrekking hebben op landerijen, wegen, wateren en huizen zijn van verschillenden oorsprong en het is wel interessant, hier wat nader op in te gaan.

Vele ervan staan in verband met familienamen, bijv. Ter Borg-steeg, Mellensteeg, Coendersweg, Voslaan, Haaksloot, Van Trojens-kampen, Jagerskampen, Talenkamp, La Clé's-heerd, Warmoltsveen, Cantersveen, Reigersveen, Koopsveen, Harm Willems-matten, Koolmansmat, Luchiesmat, Wiebinkamp, Sjobbenland, Bruiningstuk, Gieselgeer (van Gijssel) enz.

Andere namen doen denken aan vroegere toestanden en gebeurtenissen, bijv. Bisschopshoogte (voor Hondsrug), De Kamp, Het Bolwerk (1672), Blankeweer (bisschop Blankenheim), Weerdenbras (graaf Edzard), Koningskamp, Oldermansmat, Scholtenmat, Geuzenkamp, Hilghe-stede, Heereweg, De Wolf, De Punt (pont), Ruiterssteeg, Klokkenberg (waar de torenklok werd gegoten), Klooster, Oudehof, Oudeheem, De Esch, De Brink, Chercherhuis, Vinkebaan, Oude Burcht, Hemrik, Meente, Groote en Kleine Abdij (aan den Hoornschendijk), Valkenburg, Fabrieksland enz.

Weer andere hebben betrekking op de buurt of de ligging. Zoo vindt men in de omgeving van Essen: Esser-

weg, Esserveld, Esserland, Esserpolder, Esserberg, Esserhoeve. Verder heeft men Westerveld, Oosterkamp, Noordzij, Zuurdijk (d. i. Zuder = Zuiderdijk), Zuidbroek, Middelgeer (geer of tip = schuin toeloozend), Geer op 't Oever, Noord, Westerd, Diepstuk, Oeverpolder, Bikslan (aan de Biks), Voorste en Achterste Hulgt, Hooge en Lage Hardenberg, Hof te Hemmen, Horn, Hoorn, Besloten Veen, Overdiepsma, Delakker (del = dal = laagte), Westerschedrift (drift = waarlangs het vee werd gedreven), Zeeland, Waterham, Krommeveen, Petten (laaggelegen land, pet = put), Begraven stuk, Pol, Schor, Rak enz.

Dan treft men er aan, die verband houden met de gesteldheid van den bodem of met hetgeen er werd gevonden, bijv. Steenlanden, Bronlanden, Wolddeelen, Vlasoord, Appelbergen (spar- en denappels), Heiveen, Heide- en Watersteeg, Koelanden, Zwijskampen, Ganzema, Vogelzang, Leemweg, Boschkamp, Bossenberg, Kortegagel, Olmenland, Rietland, Vlierbos, Holten, Witzand, Plaggenveld, Stobbenhorn, Runderboom, Hartenkamp, Russchen, Elsland, Kwabstuk (kwab = uitgeveend en later dichtgegroeid land), Schaapmat, Tuintjes, Reitboord, Felland (veldland), Onland (slecht land), Kogelveld, Haverakker, Schubbeland, Zwanebult, Mottenbrink, Mottenbroek enz.

Voorts komen er namen voor, waarbij men denkt aan volkshumor of allerlei omstandigheden, zooals Mosterd-pot, Rooie Jan, Zwijskinnebakken, Luizebult, Keutelbult, Egypte, Hemelrijkschekamp, Muntmeesterskamp, Kistmakersstuk, Scharlakenhof, Koffiediksteeg, Jucht (= slecht), Blijft, Het Bijltje, Knijpstuk, Kruisham met staart, Kolf, Pastoor, Bollenkwab, Spekhem, Poffert, Boerevossebulten, Muggenkamp, Mikkenkamp, 't Jammer, Schimmelings, Krompaal, Halvegad, Lusthof enz.

Ook staan vele dezer namen in verband met de grootte of den vorm van het land, bijv. Achtmat, Langevier, Grootstuk, Kortling, Tip, Geer, Rondstuk, Kromstukken, Viermat, Zesmat, Tienspint, Anderhalf, Langema, Kolf, Bijltje, Groot- en Kleine Ham enz.

In de nabijheid van de eendenkooi liggen de Kroonlanden, aldus genoemd, wijl ze behoorden tot de herberg, waar de Kroon uithing en die zich op de plaats bevond, waar thans aan de hoofdstraat te Haren het perceel van den heer Groefsema staat. Vele Harenders zullen zich dit uithangbord nog herinneren, evenals het Oldambtster Wapen, dat een paar huizen verder zuidwaarts de aandacht trok (Bennink).

Het Lokveen aan den Onnerweg, in den laatsten tijd voor 'n groot deel gecultiveerd, ontleende z'n naam aan 'n plant, die daar veelvuldig groeide, het wollegras, ook lok of vlok genaamd.

Dan nog iets over de spelling der eigennamen, evenals de woordafleiding een glibberig terrein. Er zijn atlassen waar men leest Drenthe, in een volgenden druk Drente en in een nog lateren druk we erDrenthe. Zoo vindt men Go-recht, Goregt en Goorecht, Helpen en Helpman. De Kamp heet een tijdlang op het hek gehad Het Kamp, terwijl men soms ook leest Paterwolde en Harenermolen. Er is een eindelooze verscheidenheid en een toomelooze vrijheid en al is het geen zaak van hooge imporantie, het betrachten van eenige vastheid en regelmaat zou toch niet verkeerd zijn. Op dit terrein schrijft maar een ieder, wat hem goeddunkt. Wij hebben de spelling gevolgd, zooals we die in de officieele taal, in de desbetreffende stukken en op de kaarten aantreffen en voorts geluisterd naar een goede, beschaafde en gearticuleerde uitspraak.

Ten slotte betuigen wij onzen hartelijken dank aan allen, die ons op verschillende wijzen bij de bewerking dezer aantekeningen van vroeger en later hun vriendelijke hulp en medewerking hebben verleend.

H. BOS.

EINDE.
